

BALLA TIBOR

AZ OSZTRÁK–MAGYAR TÁBORNOKI KAR ELITJE A NAGY HÁBORÚBAN

Bevezetés egy lexikonhoz *

*A császári és királyi haderő, valamint a tábornoki kar általános jellemzői
a Nagy Háborúban*

1867-ben a kiegyezés eredményeként létrejött az Osztrák–Magyar Monarchia. A következő évben sor került a haderő reformjára, amely új véderőtörvényekben öltött testet. A dualizmus korszakában a birodalom legfőbb összetartó erejét a szárazföldi csapatokból és a közös haditengerészetből álló fegyveres erő alkotta. A hadügyek egységes irányítását a közös hadügy- és a két honvédelmi miniszter, háború esetén a hadsereg főparancsnoka, a vezérkar főnöke, az uralkodó katonai irodájának főnöke gyakorolta, emellett a haderő egységét a közös hadseregben, a császári–királyi Landwehrben, valamint a k. u. k. hadiflottánál honos német vezényleti és szolgálati nyelv, az egyes fegyvernemek egységes fegyverzete, felszerelése, szabályzatai, jelvényei, rendfokozati jelzései együtt biztosították. Ez alól csupán a Magyarországon nemzeti haderőnek tekintett magyar királyi honvédség magyar, illetve horvát szolgálati nyelve, ruházata és esküjének szövege képezett kivételt. 1914 előtt az osztrák–magyar katonák csak néhány kisebb jelentőségű fegyveres akcióban vehettek részt, így a birodalom hadereje az első világháborúban történetének legnagyobb kihívásával került szembe. 1914 augusztusában, az általános mozgósítás után 3,2 millió fős, hat hadseregbe, valamint 2 csatahajórajt, 1 cirkáló- és 2 torpedóflottillát magába foglaló, mintegy 34 000 fős haditengerészetbe összevont fegyveres erőt névlegesen az uralkodó (I. Ferenc József, majd 1916. novemberétől I. – magyar királyként IV. – Károly), mint legfelsőbb hadúr, ténylegesen pedig kiválóan képzett, egyfajta összbirodalmi szellemet, valamint a Monarchiához és annak uralkodójához fűződő hűséget megtestesítő tábornokok (illetőleg tengernagyok) vezették. Soraikban számos ismert és tehetséges magyar származású is szolgált.

A három fő részre tagolt szárazföldi haderő (a mintegy 450 000 fős békelétszámú, 1,8 milliós hadiállománnyal rendelkező, a birodalom egész területéről kiegészített császári és királyi [közös] hadsereg, a békében 50 000 katonával, továbbá 200 000 fős hadilétszámmal bíró, a történelmi Magyarországról sorozott katonákból álló magyar királyi honvédség és annak osztrák megfelelője, az ugyanekkora létszámot felvonultató császári–királyi Landwehr, valamint a kezdetben csak papíron létező, majd a világháború kirob-

* Jelen tanulmány A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. I. címmel a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára sorozatban megjelenés előtt álló kötetem bevezetésének készült. A mintegy tíz éves külföldi és hazai levéltári kutatómunka eredményeit tükröző lexikon a Monarchia első világháborús tábornoki karából a legmagasabb rangot elért 178 személy (tábornagy, vezérezredes, valamint az ugyanazt a rangfokozatot jelentő gyalogsági, lovassági tábornok, tábornagy) adatait tartalmazza. A Monarchia többi, „csupán” altábornagyi és vezérőrnagyi ranggal bírt császári és királyi tábornokának (kb. 1000 fő) életrajzi adatait később megjelenő kötetekben kívánom közzétenni.

banásakor életre hívott magyar királyi népfelkelés és a regrutáit a lajtántúli tartományokból nyerő osztrák Landsturm) tábornoki kara egységes volt, ez azt jelentette, hogy a két honvédségnek és a népfelkelésnek nem voltak külön tábornokai. A vezérőrnagyirangot² elért tiszteket császári és királyi tábornokká nevezte ki az uralkodó, a közös hadseregbeli beosztásokból kötetlenül helyezték át őket a magyar vagy az osztrák honvédséghez, és viszont.

A tábornoki kar a birodalom társadalmi struktúrájában mindig is különleges helyet foglalt el. A Monarchia haderejét irányító, elitként nyilvántartott tisztikaron belül is elitnek számított, egy igen összetartó zárt intézményt, egyféle szolid kasztot alkotott, hiszen az első világháború időszakában a dualista állam hivatásos és tartalékos tisztii állományának (évenként változó mértékben) mindössze egy-két százalékát tette ki.

*Az osztrák–magyar tábornoki életrajzok kutatásának célja,
nehézségei és módszertani kérdései*

Az első világháború történetéről az időközben eltelt közel száz év során könyvtárakat megtöltő irodalom látott napvilágot. Az Osztrák–Magyar Monarchia haderejéről, első világháborús szerepléséről, a különböző frontokon lezajlott egyes hadjáratokról és csatákról az utóbbi évtizedekben számos hazai és külföldi szerző tollából jelent meg összefoglaló mű, részletes tanulmány. Ennek ellenére, a korszakból több fontos kutatási részterület még mindig feltáratlan. A dunai birodalom első világháború alatti katonai elitjéről és magas rangú tábornokairól írt modern, tárgyilagos életrajzok hiányával nemcsak a korszak iránt érdeklődő művelt olvasó, de az azzal foglalkozó hadtörténész is állandóan szembesülni kénytelen. A világháború eseményeit tárgyaló szinte valamennyi munkában találkozunk nevükkel, azonban alig tudhatunk meg róluk közelebbit. Eddig sem magyar, sem idegen nyelven nem született olyan monográfia, amely vállalkozott volna a tábornoki kar életpályájának és háborús tevékenységének bemutatására, a szélesebb olvasóközönséggel való megismertetésére. A jelen tanulmánnyal közel egyidejűleg megjelenő kötet ezt a sok évtizedes hiányt csupán részben törleszti, hiszen „mindössze” a legmagasabb rangot elért 178 személy (tábornagy, vezérezredes, valamint az ugyanazt a rangfokozatot jelentő gyalogsági, lovassági tábornok, táborszernagy) adatait tartalmazza. Művem természetesen nem tekinthető végleg lezártnak, a későbbiek során még minden bizonnyal finomításra, az esetleges hiányok pótlására szorul.

Történelmi munkám során fokozatosan érlelődött meg bennem a gondolat, hogy a világháborús császári és királyi tábornokokról egy, a generálisok életútját valamint háborús tevékenységét röviden összefoglaló kézikönyvet, illetve lexikont állítsak össze. Leginkább Szakály Sándor és Bona Gábor művei szolgáltak mintául számomra.³

² Ausztria–Magyarország szárazföldi haderejében az első világháború idején az alábbi tábornoki rendfokozatok léteztek: vezérőrnagy (6-8000 fős dandár élén), altábornagy (15-20 000 fős hadosztály élén), az ugyanazon rangosztályba tartozó gyalogsági tábornok, lovassági tábornok és táborszernagy – utóbbi tüzérségnél és műszakiaknál – (30-40 000 főt számláló hadtest vagy hadsereg élén), vezérezredes – 1915 májusától – (100-200 000 főnyi hadsereg élén.), tábornagy (több százezer fős hadseregcsoport élén). Vö.: *Deák István: Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918.* Budapest, 1993. 29. o.

³ *Szakály Sándor: A magyar katonai elit 1938–1945.* Budapest, 1987., illetve *Úő: A magyar katonai felső vezetés 1938–1945.* Budapest, 2001., továbbá *Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban.* Budapest, 2000.

A tábornoki életrajzok kutatása során az 1914 augusztusában, illetőleg korábban már tábornoki rangot viselt, továbbá az első világháború négy éve alatt, 1918. december 31-ig ilyen rangot elért személyek kerültek érdeklődésem középpontjába.⁴ Számuk (ideértve a végig, illetve csak egy ideig aktívan szolgálókat, valamint a már korábban nyugdíjazott vagy egészségügyi okokból várakozási illetékkel szabadságolt⁵ és a háború idejére aktíváltakat) összességében közel 1200 fő, a mai hadseregekről alkotott fogalmaink szerint, első pillantásra soknak tűnik. Ha gyors számvetést végzünk, akkor nyomban kiderül, hogy a frontokon szolgáló dandár-, hadosztály-, hadtest-, és hadseregparancsnokok is mind tábornokok voltak, továbbá az osztrák–magyar haderő központi irányító és hátországi szerveinél, valamint a különböző szintű törzsekben (mint a közös Hadügy-, és a két Honvédelmi Minisztériumba, a Hadsereg- és a két Honvéd-főparancsnokságra, a testőrségekhez beosztottak, vezérkari főnökök, fegyvernemi és csapatfelügyelők, erőd-, hídfő-, hadtáp-, kiegészítő-, iskola-, hadifogolytábor-, katonai állomás-parancsnokok, katonai bíróságok elnökei, a Monarchia által katonailag megszállt területek főkormányzói stb.) is számosan szolgáltak közülük. A világháború 51 hónapja alatt a birodalom férfinépességéből behívottak – közel kilencmillió katona –, valamint a tisztikar egészségének létszámához⁶ viszonyítva viszont a tábornokok száma kevésnek mondható, hiszen a rájuk háruló hadvezéri, tervező, logisztikai, adminisztratív és egyéb feladatok tőlük telhető legjobb ellátása, megoldása a haderő létezésének és sikeres, zavartalan működésének egyik alapfeltétele volt.

Az első világháborúban szolgált császári és királyi tábornokokról korábban nem készült teljes, mindegyik generálist magába foglaló lajstrom, tehát először is össze kellett állítanom az 1914–1918 között megjelent hivatalos tiszti sematizmusok és levéltári források⁷ alapján egy mindenkit tartalmazó pontos névjegyzéket.

Az osztrák-magyar uralkodó, I. Ferenc József és utóda I. (IV.) Károly mint legfelsőbb hadúr viselték ugyan a tábornagi uniformist, de ők értelemszerűen kívül álltak minden

⁴ Azért nem a világháború befejezésének időpontját, az 1918. november 3-án aláírt padovai fegyverszünet napját tekintem mérvadónak, mivel néhányukat még ezen időpont után léptettek elő hivatalosan, így pár személyt kizártam volna a vizsgálandók köréből.

⁵ A katonai felülvizsgáló bizottság által részleges rokkantaknak nyilvánított tiszteket fél illetménnyel legfeljebb egy évre szabadságolták (várakozási illetékkel szabadságolva). Egy részüket visszahívták aktív szolgálatra vagy kisebb igénybevétellel járó beosztásba.

⁶ 1914 nyarán, a mozgósítás után 60 000 tiszt állt a csapatok élén, 1918. október 1-jén 188 000 tisztje volt a birodalom hadseregének. *Deák*: i. m. 103., 243. o.

⁷ Schematismus für das k. u. k. Heer und für die k. u. k. Kriegsmarine für 1914. Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei. Wien, 1914.; 1916–1918 között: Ranglisten des kaiserlichen und königlichen Heeres 1916–1918. Aus der k. k. Hof- und Staatsdruckerei. Wien, 1916–1918.; Schematismus der k. k. Landwehr und der k. k. Gendarmerie der im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder für 1914. Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei. Wien, 1914.; 1916–1918 között: Ranglisten der k. k. Landwehr und der k. k. Gendarmerie 1916–1918. Aus der k. k. Hof- und Staatsdruckerei. Wien, 1916–1918., A magyar királyi Honvédelmi Minisztérium, honvédség és csendőrség névkönyve 1914 évre. Hivatalos Kiadás. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1914.; 1915–1918 között: A magyar királyi honvédség és csendőrség névkönyve 1915–18 évre. Pallas. Budapest, 1915–1918., *Steiner, Jörg C.*: Schematismus der Generale und Obersten der k. u. k. Armee. Stand: 31. Dezember 1918. Edition S & H. Wien, 1992.; Kriegsarchiv (KA) Wien, Pensionsbuch. Generäle. Band IV–V., *Hubatka, Ludwig Oberstleutnant*: Verzeichnis der Generale und Flaggenofficiere 1911–1918. Wien, 1919., *Pallua-Gall, Julian Hauptmann*: Verzeichnis der Generale und Flaggen-Officiere des k. und k. (k. k.) Heeres und der k. und k. (k. k.) Kriegsmarine 1815–1900. Wien, 1903., *Pallua-Gall, Julian Oberstleutnant*: Verzeichnis der Generale und Flaggenofficiere 1901–1910. Wien, 1919.

rangsorrenden. A világháborúban szövetséges külföldi uralkodókat,⁸ akik csupán kölcsönösségi alapon, tiszteletbeli címként használták a császári és királyi tábornagi rangot, illetve birtokolták különböző k. u. k. ezredek tulajdonosi címét és mutatkoztak Monarchiabeli látogatásokon ilyen egyenruhában, nem tettem vizsgálódásaim célpontjává.

A generálisok közül néhányuk neve pontatlanul szerepel a tiszti névkönyvekben, amelyeket – összehasonlítva a nevek tiszti minősítési lapokon található írásmódjával –, sikerült helyesbítenem. (A tábornokok családi nevének nemzetiségi írásmódját pontosan feltüntették ugyan a közös hadsereg számára kiadott sematizmusokban, de minden keresztnév lefordítottak németre. A magyar honvédség tiszti rangsoraiban ugyanakkor minden keresztnév magyarul vagy magyaros átírással szerepel, kivéve a horvát tiszteket.)⁹

Célszerűnek tűnt egységes szempontrendszer kidolgozása arra vonatkozóan, hogy az egyes tábornokokról a rendelkezésemre álló életrajzi és egyéb tények közül melyeket vegyem fel az elkészítendő adattárba. A mű lexikon részében minden egyes személyről végül a korabeli tiszti minősítési lapok egyes rovatait alapul véve, azonos elnevezésű rovatokat tüntettem fel. A megjegyzés rubrika tartalmazza a velük kapcsolatos egyéb fellelhető információkat, – akinél tudható – az apa és néhány esetben a szintén tábornoki (tengernagy) rangot elért fiútestvér(ek)¹⁰ nevét és rangját, a névváltozásokat, a felekezeti hovatartozásban, továbbá a családi állapotban bekövetkezett változásokat (pl., ha valaki elvált vagy többször nősült), a más államok hadseregében teljesített katonai szolgálatra, az öröklött vagy átruházott nemesi címre vagy rangra, az elhalálozás körülményeire, a temetés időpontjára és a pontos nyughelyre vonatkozó adatokat, valamint ott szerepeltetem az általam felhasznált forrásokat és irodalmat. Több szempontot nem tettem vizsgálódásaim tárgyává, így például a nemzetiségi hovatartozást, mivel a Monarchia nemzetek felett álló hadereje e téren hivatalosan közömbös volt, hasonlóképpen a tábornok testvéreinek nevét, számát és foglalkozását, feleségének nevét, családjának anyagi helyzetét, jövedelmi viszonyait sem, amelyeket a korabeli dokumentumokon nem tüntettek fel.¹¹ Nem vizsgáltam a tábornokok világháború alatti részletes ténykedését (pl. az egyes frontokon milyen csatákban vettek részt), mivel az már meghaladta volna a mű kereteit.

Alapvető irányelvnek tekintettem, hogy munkám minél információgazdagabb legyen, minél sokoldalúbb felhasználást tegyen lehetővé. Akikről rendelkezésre állt első világháború előtt vagy alatt, illetőleg később készült fényképfelvétel, magától értetődően he-

⁸ II. Vilmos német császár 1900. 05. 04-én, I. Ferdinánd bolgár cár 1916. 01. 15-én, illetve V. Mohamed török szultán 1918. 05. 19-én kapott osztrák–magyar tábornagi címet. Vö.: KA MKSM 1900 70-5/1, 1916 69-6/7.

⁹ Így például a horvát származású, az Isonzót védő híres tábornagy, „Svetozar Boroević”, a szintén horvát, Bosznia–Hercegovina vezénylő tábornokaként ténykedő vezérezredes, „Stephan Sarkotić von Lovćen”, a magyar származású Csanády Frigyes gyalogsági tábornok „Friedrich Csanády von Békés”, a szintén magyar Hadfy Imre gyalogsági tábornok „Emmerich Hadfy von Livno” alakban szerepelt a tiszti sematizmusban. A honvédségi névkönyvekben pl. Graf Ferdinand Bissingen und Nippenburg címzetes lovassági tábornok neve „gróf Bissingen és Nippenburg Nándor”, Prinz von Hoheit Phillip Sachsen-Coburg und Gotha Herzog zu Sachsen lovassági tábornoké „Ő Fensége herceg Szász-Coburg és Gotha Fülöp, szászországi herceg” formában található meg.

¹⁰ A kötet lexikon részében szerepel néhány testvérpár, így Adolf és Rudolf Brudermann, Franz és Friedrich Georgi, Arthur és Wladimir Giesl, Johann és Karl Kirchbach auf Lauterbach, Alfred és Rudolf Krauss, Hugo és Otto Meixner, Alfred és Emil Ziegler.

¹¹ A feleség neve néhány esetben szerepel a tiszti házassági óvadék befizetését nyilvántartó kötetekben, illetve egyes ezredek házassági anyakönyveiben vagy a személyes hagyatékokban, azonban ezek az információk csak kevés tábornoknál állnak rendelkezésre.

lyet kapott a műben, hiszen az illetővel való „vizuális találkozás” is fontos információkkal szolgálhat a kötet használója, olvasója számára.

A téma kutatása során az egyik legnagyobb nehézséget a rendelkezésre álló forrásanyag földrajzi szétszórtsága okozta. A dokumentumok legnagyobb része Bécsben, Budapesten és Prágában található. Az első világháborút lezáró Párizs környéki béketárgyalásokon hozott döntés értelmében Ausztria és a Monarchia többi utódállama egymással kétoldalú szerződéseket kötöttek, amelyek következtében tekintélyes mennyiségű levéltári anyag került Csehszlovákiába, Lengyelországba, Romániába, Jugoszláviába, Olaszországba, ahol egy részük az azóta eltelt évtizedek történelmi eseményei következtében megsemmisült vagy eltűnt. Egyes tábornokokról (pl. Ludwig Viktor főherceg, Ernst August, Hannover koronahercege) szinte semmilyen levéltári forrás, alapidokumentum nem maradt fenn, sem Bécsben, sem Budapesten, sem a környező országok levéltáraiban.

Komoly akadályt jelentett, hogy alig, vagy egyáltalán nem követhető a tábornokoknak a Monarchia széthullása utáni sorsa. Elsősorban a későbbi Kisantant országokba vagy még távolabbra kerültek, és ott letelepedettek életútjáról tudunk keveset, míg az Ausztriában vagy Magyarországon maradtak háború utáni sorsa több-kevesebb részletességgel végig kísérhető. Néhány esetben az Ausztria vagy Magyarország területén kívül elhunyt személyek halálozási dátumát nehezen lehetett megállapítani, arra vonatkozóan gyakran több egymásnak ellentmondó adat is fennmaradt. Nehézségekbe ütközött meghatározni a különböző címek és rangok főként 1918 utáni adományozásának pontos dátumát is.

A kutatás folyamán még számos kérdés, illetve dilemma merült fel. Az egyik legnehezebb feladat a tábornokok nemzetiségi hovatartozásának a megállapítása. Főként úgy, ha tudjuk, hogy az egész császári és királyi tiszti és tábornoki karra nemzetekfelettség, a nemzeti identitás hiánya volt jellemző, a haderő pedig közömbös volt ebben a kérdésben. A nemzeti érzület kinyilvánítására pedig a haderőben a tiszti pályafutás semmilyen lehetőséget nem engedélyezett.

A zsidókat példának okáért nem ismerték el önálló etnikai csoportként, rendszerint azt a népcsoportot jelölték meg nemzetiségükként, amelybe leginkább integrálódtak.¹² A dunai birodalom haderejében mintegy 300 000 izraelita katona¹³ és 25 000 tiszt harcolt a világháborúban. Utóbbiak aránya a világháborús hivatásos tisztek között az egy százalékot sem érte el, viszont a tartalékos tisztek húsz százalékát ők adták. A hadseregnek csupán 25 zsidó származású tábornoka volt.¹⁴

Arra a sokakat érdeklő kérdésre példának okáért, hogy ki tekinthető magyarnak a világháborús generálisok közül, korántsem egyértelmű a válasz. A legkézenfekvőbb megoldás, ha a történelmi Magyarország területén születetteket tartjuk annak. Ebbe a kategóriába az általam vizsgált 178 személy több mint egyharmada (66 fő) tartozik.¹⁵ Sajnos nem jelent biztos támpontot a születés helye sem, hiszen ebben a számban már benne

¹² Deák: i. m. 27. o.

¹³ Schmidl, Erwin A.: Juden in der k. (u.) k. Armee 1788–1918. Österreichisches Jüdisches Museum. Eisenstadt, 1989. 84. o.

¹⁴ Deák: i. m. 246. o.

¹⁵ A több mint egyharmados arány (pontosan 37%) meghaladja a tisztikar egészében Magyarországról származó személyek átlagosan egynegyedes arányát.

van számos más nemzetiségű „Tornisterkind”, azaz valamely katonacsalád éppen magyar garnizonokban született fia is. Utóbbira jó néhány példát felhozhatunk: Rudolf Ritter von Brudermann lovassági tábornok apja osztrák császári tábornok volt, anyja viszont magyar nemesi család leánya, ő maga Gyöngyösön született. Ennek ellenére nem volt magyar kötődése, soha nem szolgált magyarországi alakulatokban, és német feleséget választott magának.¹⁶ Kövess Hermann tábornagy, a világháború egyik legsikeresebb hadvezérének apja osztrák nemes és vezérőrnagy, anyja erdélyi szász polgárlány volt. Temesváron született, apja állomáshelyén. Végig a közös hadseregben szolgált, de sokáig magyarországi ezredeknél és beosztásokban, így a világháború előtt három évig a nagyszebeni hadtest parancsnoka. Magyarul nem tudott jól, viszont három fiának magyar neveket adott (Béla, Géza, Jenő). Bécsben halt meg, de Budapesten temették el.

Leszűkítve a számba jöhető körét, magyar nemzetiségűnek valójában azokat tarthatjuk, akik a történelmi Magyarország területén születtek, magyar honosak voltak, amellet még magyarul is tökéletesen beszéltek, nevük is magyar, horvát vagy német hangzású (őket elmagyarosodott bevándorló németeknek, horvátoknak vagy izraelitáknak tekinthetjük), magyar nemesi címet vagy rangot birtokoltak, főként a közös hadsereg magyarországi kiegészítésű és/vagy a magyar királyi honvédség alakulatainál, intézményeinél szolgáltak (ez a világháború idején elhunytak utolsó alkalmazására is vonatkozik), 1918 után Magyarországon éltek nyugdíjas éveiket. Ezen hét fő kritérium közül a legalább hatnak történő megfelelés alapján a tábornoki kar elitjének 14 százaléka (25 fő)¹⁷ tekinthető magyarnak.

A magyar generálisok egyik legismertebb és legjellegzetesebb képviselője uszoki Szurmay Sándor gyalogsági tábornok, akinek magyarságát származásán túl egész tisztikarrierje bizonyítja, hiszen magyar tanintézményekben tanult, honvéd alakulatoknál szolgált, a háború alatt magyar csapatokat vezetett, pályája végén a magyar honvédelmi miniszteri posztot is betöltötte, az 1918-as összeomlás és a forradalmak után Magyarországon élte nyugdíjas éveit, és Budapesten temették el. Az általam magyarnak tekintett tábornokok nevét a kötet lexikon részében magyar írásmóddal tüntettem fel elsőként, azonban mindenütt megadtam zárójelben a név szintén elterjedt német változatát. Minden más esetben az általában használt német vagy más nemzetiségi (pl. szláv) névváltozatot részesítettem előnyben.

A rendelkezésre álló levéltári források

Az első világháborús császári és királyi tábornokok életrajzi adatainak összeállításánál elsősorban a különböző bécsi és budapesti levéltári gyűjteményekből származó forrásokra támaszkodtam.

A generálisok életpályáját kutató történész számára a legalapvetőbb forrás a németül, illetve magyarul vezetett minősítési lap (*Qualifikationsliste*), amelyet az osztrák–magyar

¹⁶ *Hajdu Tibor*: Tisztikar és középosztály 1850–1914. Ferenc József magyar tisztjei. Budapest, 1999. 160. o.

¹⁷ Bacsák Zsigmond, Balás György, Bartheldy István, Braun József, Csanády Frigyes, Festl Lehel, Galgóczy Antal, Hadfy Imre, Hauer Lipót, Hazai Samu, József Ágost főherceg, Kárász Ernő, Kolossváry Dezső, Kornhaber Adolf, Lónyay Albert, Magyar Gyula, Nikić János, Plank Ede, Schay Gusztáv, Schultheisz Emil, Sieglér Konrád, Sorsich Béla, Szurmay Sándor, Tamásy Árpád, Wieber Adorján.

haderőben szolgáló mindegyik tisztról kiállítottak, kis szerencsével ezekből szolgálati és katonai pályafutásuk akár egészen 1918-ig végigkövethető. Ezek a lapok gyakorlatilag minden, az aprólékos k. u. k. katonai bürokrácia számára fontos adatot, értesülést tartalmaznak. A fontosabb információkat az alábbiakban sorolom fel.

A tábournok minősítési lapján feltüntették családi és keresztnévét; ha volt, nemesi előnevét; rendfokozatát; születési idejét és helyét; törvényes lakhelyét; felekezeti hovatartozását és az ebben beállott változást; apja foglalkozását; iskolai végzettségét és képzettségét (ideértve valamennyi iskoláját és szakmai továbbképző tanfolyamát, néha bizonyítványainak másolatait); családi állapotát; ha nős volt, a házassági óvadék mértékét és jellegét; gyermekeinek számát, korát és nemét, valamint azt, hogy a katonai hatóságok gondoskodtak-e már iskoláztatásukról; anyagi körülményeit, beleértve magánjöveteleiket és adósságainak teljes összegét, illetve jellegét. Ezt a tábournok szolgálati pályafutásának teljes leírása követte, beleértve valamennyi előléptetését és áthelyezését, csapatteste (zászlóalj, ezred) állomáshelyének változásait. A dokumentum tartalmazta annak jellemzését, mennyire ismeri a birodalom különböző tartományait; külföldi utazásait; különleges szakképzettségét, hajlamát a zene és a művészetek iránt; a Monarchián belül és kívül használt nyelvekben való jártasságát, nyelvismeretének értékelését. Az anyag magában foglalta a tiszt feljebbvalói által évente készített értékeléseket arról, mennyire képes irányítani alárendeltjeit, jól összefér-e bajtársaival és katonáival, kellő tiszteletet tanúsít-e parancsnokai iránt. Ezenkívül értékelték a vívás, az úszás, a torna, a tánc, a lovaglás, a céllövészet terén elért teljesítményét; személyiségét és jellembeli tulajdonságait; azt, hogy mennyire hajlamos az ivásra és a szerencsejátéokra, valamint általában a tiszt és úriemberi magatartását. Figyelembe vették, alkalmas-e olyan különleges feladatokra, mint a térképezés, az oktatás és a vezérkari munka. Feljegyezték, hogy tagja-e valamilyen tudományos társaságnak; milyen ütemben kellene előléptetni; egészségileg alkalmas-e hadiszolgálatra és magasabb parancsnoki posztok betöltésére. Számításba vették a harcteren tanúsított bátorságát (pl. részt vett-e az 1866-os porosz–osztrák háborúban, az 1869-es dél-dalmáciai Krivošijében kitört lázadás elfojtásában, Bosznia–Hercegovina 1878. évi megszállásában, az 1882-es dél-dalmáciai és hercegovinai felkelés leverésében, vagy megfigyelőként az 1904–1905. évi orosz–japán, illetve az 1912–1913. évi két Balkán-háborúban); felsorolták kapott dicséreteit, valamint az osztrák–magyar, illetve külföldi katonai és civil kitüntetéseit; végül minden fegyelemsértését és megidézését tisztii becsületbíróóság vagy hadbíróóság elé.¹⁸

Ugyanakkor ezek a személyi kartotékok számos kérdést megválaszolatlanul hagynak, a legcsekélyebb utalást sem tartalmazzák például az illető tábournok nemzetiségi hovatartozására, anyanyelvére. Ezen túlmenően további jelentős hiányosságokat is felfedezhetünk, az apa foglalkozásaként sokszor csak nemesember, katonatiszt, polgár, gazda, kereskedő, tisztviselő, iparos megnevezés szerepel. A generális anyjának vagy feleségének nevét, illetve foglalkozását¹⁹ soha nem tüntetik fel. A vagyonára vagy magánjöveteleire történő utalások általában hiányosak. Csak ritkán vezették rá a minősítési lapra a halá-

¹⁸ Lásd a bécsi Kriegsarchiv (KA) és a budapesti Hadtörténelmi Levéltár (HL) általam vizsgált minősítési lapjait, ill. *Deák*: i. m. 33–34. o.

¹⁹ Ennek oka abban keresendő, hogy a XIX. században a nők túlnyomó többsége a kor szokásainak megfelelően nem dolgozott, csak a háztartás ügyeinek irányítása, továbbá a gyermeknevelés feladata hárult rájuk.

lozasi dátumot, az is általában jóval később történt. A tábornok jellemzésekor figyelembe kell venni, hogy a nyelvismeretekre és az egyéb képességek értékelésére vonatkozó minősítésnek „tökéletes”-nek kellett lennie ahhoz, hogy azoknak valóban a birtokában legyen az illető.²⁰

1907 után a hagyományos minősítési lapokat egy rövidebb és kevésbé információgazdag kérdőívvel helyettesítették, majd a világháború idején már egyáltalán nem vezették azokat. Helyettük egy sokkal szűkszavúbb, ún. előjegyzési lapot (*Vormerkblatt für die Qualifikationsbeschreibung*) állítottak össze az érintettekről az előjáró parancsnokok. A lakonikus tömörséggel megfogalmazottak csupán a legfontosabb információkat tartalmazzák az illető tábornokról (név, rang, csapattest, előléptetések, a háború alatt adományozott kitüntetések és dicséretetek, értékelés háborús körülmények közötti használhatóságáról és vezetői képességeiről, alkalmasság magasabb parancsnoki tisztség és bizonyos beosztások betöltésére, szolgálati alkalmazás és beosztás, ütközetekben és hadjáratokban való részvétel, sebesülések, különleges fegyvertények) azt is sokszor hiányosan vagy több éves kihagyásokkal.

A minősítési laphoz hasonló a jóval kisebb alakú fő anyakönyvi lap (*Haupt Grundbuchsblatt*), amelyben a legalapvetőbb személyi adatok mellett a részletes katonai pályafutást, továbbá az előléptetéseket és kitüntetéseket tüntették fel. Ezeket általában a világháború végéig, néhányszor még tovább is vezették, esetenként feljegyezték rájuk a nyugdíjazás vagy a halálozás időpontját.

A következő, igen fontos alapforrást a császári és királyi Hadsereg-Főparancsnokság Sajtóhadiszállása (*Kriegspressequartier*) számára a tábornokok által még az első világháború éveiben saját kézzel írt, katonai pályafutásukat és fontosabb beosztásaikat felvázoló önéletrajzok képezik.²¹

A bécsi Hadilevéltárban és a budapesti Hadtörténelmi Levéltárban található személyi hagyatékok, kéziratok és tanulmányok is értékes kiegészítésekkel szolgálnak egy-egy életpálya felvázolásához, nem utolsósorban az emberi jellemvonások kidomborításához.²² Különösen a bécsi levéltári hagyatékok között akad néhány igen terjedelmes, amely több tíz vagy akár száz doboznyi anyagot is magába foglal, ilyen pl. Franz Conrad von Hötzendorf vagy Kövess Hermann tábornagyoké.²³

Kisebbségi pontosítások elvégzéséhez, előléptetések, kinevezések, nyugdíjba helyezések, aktiválások pontos dátumának megállapításához nagyon hasznosnak bizonyultak a Kriegsarchivban fellelhető közös Hadügyminisztérium elnöki sorozatának (KM Präsidial-Reihe) valamint az Őfelsége Katonai Irodájának (MKSM) iratanyagai. A nyomtatott hivatalos kiadványok közül az 1914–1922 között a közös hadsereg és a császári-királyi Landwehr, illetve az osztrák szövetségi hadsereg számára hivatalosan megjelentetett német nyelvű *Verordnungsblatt*, valamint a magyar királyi honvédség részére

²⁰ *Deák*: i. m. 34–35. o.

²¹ KA Kriegspressequartier (KPQ) Karton 99–100., Biographien von Generälen.

²² Österreichisches Staatsarchiv, KA Manuskripte, Nachlässe und Depots. A HL. Personalia gyűjteményében többek között Frigyes főherceg, József Ágost főherceg, Szurmay Sándor hagyatéka, a kéziratok, tanulmányok gyűjteményében pedig Szurmay Sándor önéletrajza is megtalálható.

²³ Lásd KA Nachlass Conrad B/1450., illetve Nachlass Kövess B/1000.

kiadott *Rendeleti Közlöny* személyügyi része,²⁴ továbbá a közös hadsereg és a magyar királyi honvédség 1914–1918 között éves rendszerességgel megjelentetett tiszti sematizmusai voltak nélkülözhetetlenek. Az utolsóként kiadott hadseregbeli tiszti névtár adatai azonban az 1918. szeptemberi helyzetet tükrözik. Emiatt rendkívül hiánypótló a Jörg C. Steiner által az 1918. december 31. állapotok alapján összeállított kötet.²⁵

A bécsi Hadilevéltárban található gyászjelentés-gyűjtemény (*Partensammlung*), továbbá az 1919-től az Osztrák Köztársaságban letelepedett tábornokoknak nyugdíjat folyósító szervezet (*Versorgungsamts*) aktáiból az Ausztriában, az Országos Széchényi Könyvtár Plakát és Aprónyomtatvány-Tárában fellelhető gyászjelentés-gyűjtemény segítségével a Magyarországon elhunyt tábornokok kisebb részének halálzási dátuma is megállapítható volt.

A felsoroltakon kívül néhány nélkülözhetetlen levéltári segédlet is elősegítette az anyagban való elmélyedést. Ezek közül elsősorban a Ludwig Hubatka és Julian Pallua-Gall által összeállított három kötet, illetve a nyugdíjas tábornokokat számba vevő kötetek érdemelnek említést.²⁶

A téma historiográfiai áttekintése, a kutatáshoz felhasznált magyar és idegen nyelvű szakirodalom

A Monarchia első világhégés alatti két uralkodójáról, a Habsburg-dinasztia főhercegeiről, Ausztria–Magyarország meghatározó politikusairól sokkal több részletes életrajz és elemzés látott eddig napvilágot, mint a tábornoki karhoz tartozókról. A világháborúban szövetséges német hadvezérekről (pl. Erich von Falkenhayn gyalogsági tábornokról, Paul von Hindenburg tábornagról, Erich Ludendorff gyalogsági tábornokról, August von Mackensen tábornagról) sokkal többet írtak, mint osztrák–magyar kollégáikról.²⁷ A ne-

²⁴ Vö.: Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Personalangelegenheiten. Aus der k. k. Hof und Staatsdruckerei. Wien, 1914–1918. (PVBL); Verordnungsblatt für die k. k. Landwehr. Personalangelegenheiten. Aus der k. k. Hof und Staatsdruckerei. Wien, 1914–1918.; Verordnungsblatt für das Heer. Personalangelegenheiten. 1919–1920., Verordnungsblatt für das Heer und die Landwehr. Personalangelegenheiten. Wien, 1921.; Verordnungsblatt für das Heer, die Kriegsmarine und die Landwehr. Personalangelegenheiten. Aus der Österreichischen Staatsdruckerei. Wien, 1922.; *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára*. Személyes ügyek. Hivatalos kiadás. Pallas Részvénytársaság Nyomdája. Budapest, 1914–1918. (RK), (az 1918/162. számtól:) *Rendeleti Közlöny a magyar hadsereg számára*. Személyes ügyek, (az 1919/37. számtól:) *A Vörös Hadsereg rendeletei*. Személyes ügyek, (az 1919/63. számtól:) *Rendeleti Közlöny a magyar hadsereg számára*. Személyes ügyek, (az 1920/1. számtól:) *Rendeleti Közlöny a Magyar Nemzeti Hadsereg számára*. Személyes ügyek, (az 1921/1. számtól:) *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Nemzeti Hadsereg számára*. Személyes ügyek, (az 1922/2. számtól:) *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára*. Személyes ügyek.

²⁵ Lásd a 6. jegyzetet.

²⁶ *Hubatka, Ludwig Oberstleutnant*: Verzeichnis der Generale und Flaggenofficiere 1911–1918. Wien, 1919.; *Pallua-Gall Julian Hauptmann*: Verzeichnis der Generale und Flaggen-Officiere des k. und k. (k. k.) Heeres und der k. und k. (k. k.) Kriegsmarine 1815–1900. Wien, 1903.; *Pallua-Gall, Julian Oberstleutnant*: Verzeichnis der Generale und Flaggenofficiere 1901–1910. Wien, 1919., KA Wien Pensionsbuch. Generäle. Band IV–V.

²⁷ Néhány mű közülük a teljesség igénye nélkül: *Afflerbach, Holger*: Falkenhayn. Politisches Denken und Handeln im Kaiserreich. R. Oldenbourg Verlag, München, 1994.; *Jung, Jakob*: Max von Gallwitz (1852–1937). General und Politiker. Biblio Verlag, Osnabrück, 1995.; *Niemann, Alfred*: Hindenburg. Ein Lebensbild. Koehler Verlag, Berlin–Leipzig, 1926.; *Nolte, Herbert*: Feldmarschall von Mackensen. Verlag von E. S.

vesebb és ismertebb világháborús tábornokaik életrajzának összefoglalása terén az angolszász, a francia, az olasz, az orosz történettudomány is jelentős eredményekkel büszkélkedhet.²⁸ A témáról a két világháború között, és az azt követő időszakban is csupán részfeldolgozások születtek, főként osztrák, német vagy angolszász, elvélve magyar szerzők tollából.

Az utóbbi két-három évtizedben a Monarchia egykori tábornokai iránt ismét nagyobb az érdeklődés. Német és osztrák történészek, levéltárosok tollából megjelent néhány modern szemléletű és egyben olvasmányos életrajz, így pl. Ernest Bauer két horvát születésű, határőr csapattisztek fiaiból lett tábornokról, Svetozar Boroević tábornagról 1985-ben, Stefan Sarkotić vezérezredesről 1988-ban írt könyve, továbbá Rudolf Jeřábek Oskar Potiorek tábornagról 1991-ben kiadott munkája.²⁹ Ebbe a sorba illeszkedik az angol Lawrence Sondhaus Franz Conrad von Hötzendorf tábornagról 2000-ben napvilágot látott kötete is. Cseh hadtörténészek is készítettek egy rövidebb terjedelmű összefoglalást a cseh(szlovák) származású generálisokról.³⁰ Sajnos kifejezetten magyar nevű és származású tábornokról (mint pl. Csanády Frigyes, Hadfy Imre, Hazai Samu, Szurmay Sándor, Tamásy Árpád) nem született ilyen monográfia, nem utolsó sorban azért, mert a külföldi kollégák nyelvtudás hiányában a magyarországi forrásokat nem is tudnák felhasználni műveikhez, pedig ez elkerülhetetlen lenne.

Az 1945 utáni magyar hadtörténetírás nem tekintette feladatának az imperialista világháború tábornoki kara életpályájának vizsgálatát, összefoglaló munkákban is szinte kizárólag negatív előjellel tettek róluk említést.

Mittler und Sohn. Berlin, 1929.; *Rakenius, Gerhard*: Wilhelm Groener als erster Generalquartiermeister. Die Politik der Obersten Heeresleitung 1918–19. Verlag Boldt. Boppard am Rhein, 1977.; *Tschuppik, Karl*: Ludendorff. Die Tragödie des Fachmanns. Verlag Epstein. Wien–Leipzig, 1931.; *Teske, Hermann*: Colmar Freiherr von der Goltz. Ein Kämpfer für den militärischen Fortschritt. Musterschmidt Verlag. Göttingen–Berlin–Frankfurt, 1957.

²⁸ A bőséges irodalomból csak néhány jelentősebb munka emelendő ki: *Bonham-Carter, Victor*: The Strategy of Victory 1914–1918. The Life and Times of the Master Strategist of World War I: Field-Marshal Sir William Robertson. Holt, Rinehart and Winston. New York–Chicago–San Francisco, 1963.; *French, Gerald*: The Life of Field-Marshal Sir John French. London–Toronto, 1931.; *Gardner Bell, William*: Commanding Generals and Chiefs of Staff 1775–1983. Portraits and Biographical Sketches of the United States Army's Senior Officer. Center of Military History United States Army. Washington D. C., 1983.; *Goldhurst, Richard*: Pipe Clay and Drill. John J. Pershing: The Classic American Soldier. Reader's Digest Press. New York, 1977.; *Wheeler, Harold*: The story of Lord Kitchener. Harrap. London, 1916.

Grasset, A.: Le maréchal Franchet d'Espérey. Cres. Paris, 1920.; *Hanotaux, Gabriel*: Joffre. Cres. Paris, 1921.; *Mélot, H.*: La vérité sur la guerre 1914–1918. Joffre-Nivelle. Michel. Paris, 1930.; *Recouly, Raymond*: Le mémorial de Foch. Édition de France. Paris, 1930.

Alberto, Adriano: L'opera di S. E. il generale Pollio e l'esercito. L'amministrazione Della Guerra. Roma, 1923.; Commando del Corpo di Stato Maggiore dell' Esercito (Ed.): Luigi Cadorna. Roma, 1935.; Commando del Corpo di Stato Maggiore dell' Esercito (Ed.): Armando Diaz. Roma, 1935.

Jegorov, Alekszandr Ivanovics: Razgrom Denikina 1919. Goszudarsztvennoe Vojennoe Izdat. Moszkva, 1931.; *Rosztunov, Ivan Ivanovics*: General Bruszilov. Vojenizdat. Moszkva, 1964.

²⁹ *Bauer, Ernest*: Der Löwe vom Isonzo. Feldmarschall Svetozar Boroević de Bojna. Verlag Styria. Graz–Wien–Köln, 1985.; *Üö*: Der letzte Paladin des Reiches. Generaloberst Stefan Freiherr Sarkotić von Lovćen. Verlag Styria. Graz–Wien–Köln, 1988.; *Jeřábek, Rudolf*: Potiorek. General im Schatten von Sarajevo. Verlag Styria. Graz–Wien–Köln, 1991.

³⁰ *Fidler, Jiří–Havel, Petr–Hofman, Petr–Pilát, Vladimír–Romaňák, Andrej–Stehlik, Eduard*: Československá Generalita. Biografie. Armádní Generálové 1918–1938. Historický Ústav Armády České Republiky. Praha, 1995.

A magyar történettudomány jóvoltából az utóbbi években szintén gazdagodott a tábornokokról szóló irodalom. Pollmann Ferenc Tersztyánszky Károly vezérezredestől megjelent monográfiája irányt mutathat a további hasonló művek megírásához. Feltétlenül említést érdemel a Révai Új Lexikona 1996-tól megjelent tizenhét kötetű, valamint a „Magyarország az első világháborúban” címet viselő lexikon, továbbá az Új Magyar Életrajzi Lexikon, amelyekben több, magyar szempontból is fontos tábornok rövid életrajza szerepel szócikként.³¹

A témakört felölelő, főként idegen nyelven megjelent szakirodalom viszonylagosan gazdagnak mondható. A Habsburg-monarchia első világháborús szereplését a mai napig legalaposabban az Edmund Glaise von Horstenau és Rudolf Kiszling által szerkesztett, és az 1930-as években kiadott osztrák vezérkari munka foglalja össze,³² amely a korszakról szóló bármely tanulmány alapjául szolgálhat.

A két világégés között született néhány életrajzi mű, amely többé-kevésbé jól használható a kutatásokhoz. Ide tartozik például Rudolf Peerz Kövess Hermann tábornagról, a Monarchia utolsó hadsereg-főparancsnokáról írt ismeretterjesztő műve, amely egyben egy I. (IV.) Károly tábornokait bemutatni kívánó tervezett sorozat indító kötete volt.³³

A Franz Conrad von Hötzendorf vezérkari főnökről napvilágot látott irodalom is igen kiterjedt. A régebben íródottak közül August Urbanski von Ostryniec, valamint Oskar Regele alapos munkái érdemelnek említést, a legújabbak sorából Lawrence Sondhaus tényszerű életrajza emelhető ki.³⁴ Utódáról, Arthur Arz életéről és 1917–1918-as vezérkari főnöki ténykedéséről Oskar Regele jelentetett meg alapos összefoglalót.³⁵

Az idősebb osztrák levéltáros-történész generáció tagjai közül jól ismert a rendkívül termékeny Rudolf Kiszling, aki több életrajzi összefoglaló művet is írt az első világháborúban érdemeket szerzett tábornokokról.³⁶ A magyar nyelvű életrajzi művek közül Gabányi János József Ágost főhercegről írt könyve érdemel említést.³⁷

Jól felhasználható még néhány, a Monarchia legmagasabb katonai kitüntetésével, a Mária Terézia Katonai Rend valamelyik fokozatával jutalmazott és a világháborúban kimagasló fegyvertényt véghezvitt tábornok életrajzának kiegészítéséhez az Oskar von

³¹ *Pollmann Ferenc*: Balszerencse, semmi más? Tersztyánszky Károly cs. és kir. vezérezredestélete és pályafutása. Budapest, 2003.; Révai Új Lexikona. (Főszerkesztő: *Kollega Tarsoly István*.) I–XVIII. k. Szekszárd, 1996–2006.; Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. (Főszerkesztő: *Szijj Jolán*.) Budapest, 2000.; Új Magyar Életrajzi Lexikon. I–VI. k. (Főszerkesztő: *Markó László*.) Budapest, 2001–2007.

³² *Glaise-Horstenau, Edmund und Kiszling, Rudolf*: Österreich–Ungarns letzter Krieg 1914–1918. I–VII. Bände, 1 Registerband, 7 Beilagenbände. Verlag der Militärwissenschaftlichen Mitteilungen. Wien, 1930–1938.

³³ *Peerz, Rudolf*: Feldmarschall Baron Kövess. Verlag der Blätter für den Abteilungsunterricht in Laibach. Wien, 1921.

³⁴ *Urbanski von Ostryniec, August*: Conrad von Hötzendorf. Soldat und Mensch. Verlag Moser. Graz–Leipzig–Wien, 1938.; *Regele, Oskar*: Feldmarschall Conrad. Auftrag und Erfüllung. Wien–München, 1955.; *Sondhaus, Lawrence*: Franz Conrad von Hötzendorf: Architect of the Apocalypse. Humanities Press Inc. Boston–Leiden–Cologne, 2000.

³⁵ *Regele, Oskar*: Gericht über Habsburgs Wehrmacht. Letzte Siege und Untergang dem Armeekorpskommando Kaiser Karls I. – Generaloberst Arz von Straussenburg. Verlag Herold. Wien–München, 1968.

³⁶ *Kiszling, Rudolf*: Moritz Freiherr Auffenberg von Komarow. Wien, 1928.; *Uő*: Generaloberst Hermann Freiherr von Kusmanek. Wien, 1934.; *Uő*: Generaloberst Karl Freiherr von Pflanzner-Baltin. Graz, 1971.

³⁷ *Gabányi János*: József főherceg tábornagy. Gutenberg. Budapest, 1931.

Hofmann és Gustav von Hubka által szerkesztett kötet.³⁸ A számos belföldi és külföldi kitüntetés beazonosításánál igen nagy haszonnal forgattam Makai Ágnes és Héri Vera két kitűnő munkáját, valamint a „Rendjelek és kitüntetések történelmünkben” című kötetet.³⁹

A bécsújhelyi katonai akadémiát végzett tisztok adatainak pontosításához, további sorsuk, beosztásaik nyomán követéséhez nyújtottak segítséget Johann Svoboda és Julius Lustig-Prean von Preanfeld munkái,⁴⁰ míg a lovasezredek állandóan változó helyőrségeinek pontos megállapításánál Alphons Wrede összefoglaló művének vonatkozó kötetei tettek jó szolgálatot.⁴¹

Igen alapos és nagyon gazdag, valamint tényeiben megbízható jegyzetapparátussal bír Peter Broucek, az osztrák Hadilevéltár korábbi igazgató-helyettesének Edmund Glaise von Horstenau és Theodor Ritter von Zeynek visszaemlékezéseit közreadó műve.⁴² Emellett Brouceknek az osztrák hadtörténetírás történetét összefoglaló, Kurt Peball-lal közösen írt kötete is megemlíthető, amely néhány jelentősebb írói életművel rendelkező tábornok életrajzát és fontosabb műveinek listáját is tartalmazza.⁴³ Hasznos kiegészítésekkel szolgált több, a Monarchia felbomlásakor Ausztriában letelepedett tábornok 1918 utáni sorsát illetően Wolfgang Doppelbauer munkája.⁴⁴

A javarészt vagy végig a magyar királyi honvédségnél szolgált tábornokok pályafutásának felvázolásához hasznos tárgyi kiegészítések forrása a Berkó István által szerkesztett, a honvédség dualizmuskori történetéről máig legteljesebb összefoglalást adó kötet.⁴⁵

A két világháború között a dualista állam hadseregének egyes, különböző fegyvermekhez (gyalgóság, lovasság, tüzérség) tartozó császári és királyi, továbbá honvédezseregeinek történetét is feldolgozták. Azokban általában szerepelnek az ezred, illetve azon seregtestek (dandár, hadosztály, hadtest, hadsereg) parancsnokainak rövid életrajzai is, amelyek kötelékében az adott csapattest hosszabb-rövidebb ideig harcolt valamelyik fronton.⁴⁶

³⁸ Hofmann, Oskar von–Hubka, Gustav von: Der Militär-Maria Theresien-Orden. Die Auszeichnungen im Weltkrieg 1914–1918. Verlag Militärwissenschaftliche Mitteilungen. Wien, 1944. A Mária Terézia Katonai Rend valamelyik fokozatát (nagy-, parancsnoki és lovagkereszt) elnyert generálisok közé tartozik a teljesség igénye nélkül: Arthur Arz, Svetozar Borojević, Eduard Böhm-Ermolli, Viktor Dankl, József Ágost főherceg, Kövess Hermann, Hermann Kusmanek, Karl Pflanzer-Baltin, Georg Scharicz, Szurmay Sándor és Viktor Weber.

³⁹ Makai Ágnes–Héri Vera: Kitüntetések. Budapest, 1990.; Makai Ágnes–Héri Vera: Kereszt, érem, csillag. Kitüntetések a magyar történelemben. Budapest, 2002.; Vitéz Felszeghy Ferenc, vitéz Rátvay Imre, nemes Petrichevich György, sédemi dr. Ambrózy György (szerk.): Rendjelek és kitüntetések történelmünkben. Budapest, 1944.

⁴⁰ Svoboda, Johann: Die Theresianische Militär-Akademie zu Wiener-Neustadt und ihre Zöglinge von der Gründung der Anstalt bis auf unsere Tage. Druck und Verlag der k. k. Hof und Staatsdruckerei. Zweiter Band. Wien, 1894., Dritter Band. Wien, 1897.; FML Lustig-Prean, Julius von Preanfeld: Lebensskizzen der von 1870 bis 1918 ausgemusterten „Neudstädter”. Band I. Wien, 1939.

⁴¹ Oberstleutnant Alphons Freiherr von Wrede (bearbeitet von): Geschichte der k. und k. Wehrmacht. III. Band I. und 2. Hälfte. Verlag von L. W. Seidel & Sohn. Wien, 1901.

⁴² Broucek, Peter (eingeleitet und herausgegeben von): Ein General im Zwielicht. Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau. Band I. Hermann Böhlau Nachfolger. Wien–Köln–Graz, 1980.; Broucek, Peter (eingeleitet und herausgegeben von): Theodor Ritter von Zeynek: Ein Offizier im Generalstabskorps erinnert sich. Böhlau Verlag. Wien–Köln–Weimar, 2009.

⁴³ Broucek, Peter–Peball, Kurt: Geschichte der österreichischen Militärhistoriographie. Böhlau Verlag. Köln–Weimar–Wien, 2000.

⁴⁴ Doppelbauer, Wolfgang: Zum Elend noch die Schande. Das altösterreichische Offizierskorps am Beginn der Republik. Österreichischer Bundesverlag. Wien, 1988.

⁴⁵ Berkó István (szerk.): A magyar királyi Honvédség története 1868–1918. Kiadja a M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár. Budapest, 1928.

⁴⁶ A gazdag választékból csupán néhány ismertebb, magyar nyelven megjelent ezredtörténetet emelek ki:

Külön műfajt képeznek az egy-egy tábornokokról eltérő színvonalon megírt, nagyobb bécsi könyvtárakban megtalálható kiadatlan doktori disszertációk. Kiemelendő közülük Georg Ludwigstorff két, a Monarchia tábornagyairól és vezérezredeseiről írt, jól használható és színvonalas összefoglaló műve, valamint Alföldi László Mihály és Joachim List munkája.⁴⁷ Az egyes generálisokról írt értekezések közül Josef Ullreich, Elfriede Holub, Willi Drofenik, Signe Klein, Franz Eduard Hoffmann, Helmut Bühner, Hans Eder munkája érdemel említést.⁴⁸

Fontos forrásokot alkotnak a világháborús visszaemlékezések. Ezek megbízhatósága és forrásértéke azonban nemegyszer csekélynek mondható. A legtöbb szerző elfogultan saját háborús szereplését elemzi és domborítja ki viszonylagos részletességgel, gyakran sok tárgyi tévedéssel és hibával. A sikerültebbek és fontosabbak közé tartozik Arthur Arz vezérezredesnek, a Monarchia hadereje utolsó vezérkari főnökének 1924-ben, illetve 1935-ben, Bécsben kiadott két műve.⁴⁹ Franz Conrad von Hötzendorf tábornagy, vezérkari főnök ötkötetes emlékiratait a birodalom utolsó két évtizedéről írt teljes történelmi és dokumentációs tanulmánynak tekinthetjük.⁵⁰ Alfred Krauss, a Monarchia egyik legkiválóbb tábornoka és stratégája, visszaemlékezéseiben gyakran jogosan bírálja a Monarchia háborús erőfeszítéseit és egykori tábornoktársait.⁵¹ Fontosak és jól használhatók a birodalom egykori közös hadügyminiszterének, az 1914-ben Komarównál az oroszokra vereséget mérő báró Moritz Auffenberg von Komarów művei is.⁵² Az egyik legnépszerűbb honvédtábornokként jelentős harci sikereket elért Szurmay Sándor, valamint a katonái körében mindig nagy népszerűségnek örvendő József Ágost főherceg magyar nyelvű memoárjai szintén említést érdemelnek.⁵³

Bartha Lajos: A m. kir. „IV. Károly király” volt 1. honvéd gyalogezred története és háborús emlékalbuma. Budapest, 1939.; *Vitéz Doromby József ny. alezredes*: A volt cs. és kir. 38. gyalogezred története és emlékkönyve. Budapest, 1936.; *Radányi József–Baur Frigyes*: A volt cs. és kir. 4. huszárezred története 1902–1919. Budapest, 1929.; *Bialoskurski Ödön–Beró Jenő–Dercsényi Dezső*: A m. kir. 4. honvéd tábóri ágyúezred (később 37. honvéd tábóri tüzérezred) története. Budapest, 1939.

⁴⁷ *Ludwigstorff, Georg*: Die Feldmarschälle der k. u. k. Armee im 1. Weltkrieg und ihre Orden und Auszeichnungen. Diplomarbeit. Wien, 1989.; *Ludwigstorff, Georg*: Die Generalobersten der k. u. k. Armee und ihre Orden und Auszeichnungen. Dissertation. Wien, 1994.; *Alföldi László Mihály*: Die Generale Magyarischer Nationalität im k. u. k. Heer von 1890 bis 1914. Phil. Dissertation. Innsbruck, 1970., *List, Joachim*: Beiträge zur Stellung und Aufgabe der Erzherzoge unter Kaiser Franz Josef I. Dissertation. Wien, 1982.

⁴⁸ *Ullreich, Josef*: Moritz von Auffenberg-Komarow. Leben und Wirken 1911–1918. Wien, 1961.; *Holub, Elfriede*: Fürst Alois Schönburg-Hartenstein. Wien, 1964.; *Drofenik, Willi*: General Alfred Krauss. Wien, 1967.; *Klein, Signe*: Freiherr Sarkotić von Lovćen. Die Zeit seiner Verwaltung in Bosnien–Hercegovina von 1914 bis 1918. Wien, 1969.; *Hoffmann, Franz Eduard*: Feldmarschall Svetozar Boroević von Bojna. Österreich–Ungarns Kriegsfront an den Flüssen Isonzo und Piave. Wien, 1985.; *Bühner, Helmut*: Feldmarschall Hermann Kövess von Kövessháza – letzter Oberkommandant der k. u. k. Armee. Wien, 2000.; *Eder, Hans Ing. Mag.*: Der General der k. u. k. Armee und Geheime Rat Maximilian Csicseric von Bacsány. Dissertation. Wien, 2010.

⁴⁹ *Arz, Arthur*: Zur Geschichte des Grossen Krieges 1914–1918. Rikola Verlag. Wien–Leipzig–München, 1924.; *Uő*: Kampf und Sturz der Kaiserreiche. Verlag Günther. Wien–Leipzig, 1935.

⁵⁰ *Conrad, Franz Feldmarschall*: Aus meiner Dienstzeit 1906–1918. 1–5. Bände. Rikola Verlag. Wien–Berlin–Leipzig–München, 1921–1925.

⁵¹ *Krauss, Alfred*: Die Ursachen unserer Niederlage. Lehmann Verlag. München. 1920.

⁵² *Auffenberg von Komarów, Moritz*: Aus Österreich–Ungarns Teilnahme am Weltkriege. Ullstein Verlag. Berlin, 1920.; *Uő*: Aus Österreichs Höhe und Niedergang. Drei Masken Verlag. München, 1921.

⁵³ *Szurmay Sándor*: A magyar katona a Kárpátokban. Budapest, 1940.; *József Ágost főherceg*: Véres kárpáti virágok. Budapest, 1924. és *Uő*: A világháború amilyenek én láttam. I–VII. k. Budapest, 1926–1934.

Az elmúlt évtizedekben több, főként osztrák vagy német kiadású lexikon is megjelent, amelyek rövid és sokszor igen hiányos szócikkei fenntartásokkal, de felhasználhatók a kutatás során. Ezek sorába tartozik az Osztrák Tudományos Akadémia által 1957-től folyamatosan kiadott „Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950”, amelynek befejezése – jelenleg csupán az S betűnél tart a sorozat – még várat magára. Használható néhány részletesebb életrajz a „Neue Österreichische Biographie 1815–1918” című 22 kötetes, 1923–1987 között megjelent sorozatból. Több német kiadású lexikon ismert osztrák szerzők által írt bővebb szócikke is értékes életrajzi információkat tartalmaz. A Habsburg uralkodócsaládhoz tartozó főhercegekről tudhatunk meg többet Brigitte Hamann kézikönyvéből.⁵⁴

Haszonnal forgathatók a különböző magyar és osztrák nemesi lexikonok is, mindenekeelőtt Kempelen Béla, Gudenus János József és dr. Gerő József, továbbá Karl Döfering, Peter Frank-Döfering és Karl Friedrich Frank munkái.⁵⁵

A két világégés között megjelent katonai szakfolyóiratok, így pl. az 1920–1930 között *Magyar Katonai Közlöny*, majd 1931-től 1944-ig *Magyar Katonai Szemle* néven létezett periodika, az 1929-ig *Militärwissenschaftliche und Technische Mitteilungen*, majd 1930-tól 1944-ig *Militärwissenschaftliche Mitteilungen* címmel kiadott, az 1920–1938 között megjelent *Österreichische Wehrzeitung* lapjain egy-egy ismertebb tábornok elhalálása alkalmával kisebb nekrológokat közöltek, rendszerint neves korabeli szakírók.

Végezetül a korunk történettudományának művelői által is előszeretettel használt világhálón, az interneten is számos külföldi (főként osztrák és angolszász) szerző által közkinccsé tett forrásanyag és rövid életrajz található, amely erős forráskritikával kezelve és összevetve a már rendelkezésre álló adatokkal, szintén felhasználható volt kiegészítésekre a kutatás során.⁵⁶

⁵⁴ Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. (Bearbeitet von Obermayer, Eva; 1991–2001: Redigiert von Csendes, Peter.) Verlag Hermann Böhlau Nachfolger. Graz–Köln, 1957–1973.; Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien, 1973–2010.; Neue Österreichische Biographie 1815–1918. I–VIII. Band. (Geleitet von Bettelheim, Anton.) Wiener Drucke, 1923–1935.; IX–XXII. Band. (Geleitet von Rollett, Edwin.) Amalthea Verlag. Wien–Leipzig–Zürich, 1956–1987.; Biographisches Lexikon zur Geschichte der Böhmischen Länder. Herausgegeben von Heribert Sturm. Band I–III. R. Oldenbourg Verlag. München–Wien, 1979–2000.; Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas. Herausgegeben von Mathias Bernath und Felix von Schroeder. Redaktion Gerda Bartl. Band I–III. R. Oldenbourg Verlag GmbH. München 1974–1978.; Neue Deutsche Biographie. Herausgegeben von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. 1–23. Band. Duncker & Humblot. Berlin, 1953–2007.; Hamann, Brigitte: Die Habsburger. Ein biographisches Lexikon. Verlag Carl Ueberreuter. Wien, 1988.

⁵⁵ Kempelen Béla: Magyar nemes családok. I–XI. k., Pótlék, Függlék. Budapest, 1911.; Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. I–V. k. Budapest, 1990–1999.; Dr. Gerő József: A királyi könyvek. Budapest, 1940.; Döfering, Karl Friedrich von Frank zu: Alt-Österreichisches Adels-Lexikon. I. Band (1823–1918). Im Selbstverlage des Verfassers. Wien, 1928.; Frank-Döfering, Peter: Adels-Lexikon des Österreichischen Kaisertums 1804–1918. Herder. Wien–Freiburg–Basel, 1989.; Frank, Karl Friedrich von: Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen nachtragen zum „Alt-Österreichischen Adels-Lexikon“ 1823–1918. Band 1–5. Selbstverlag. Schloss Senftenegg, 1967–1974.

⁵⁶ Lásd pl. a www.austro-hungarian-army.co.uk weblapot.

A tábormokok életrajzi adataiból levonható következtetések

A kötetben⁵⁷ szereplő életrajzi adatok ismeretében megkísérlem összefoglalni az osztrák–magyar tábormoki kar elitjének történeti-statisztikai, szociológiai szempontú vizsgálatából adódó legfontosabb következtetéseket, törvényszerűségeket. Jelen tanulmány keretei között csupán a leglényegesebb, a figyelemre leginkább számot tartó szempontokat vettem figyelembe. Az elvégzett statisztikai elemzések nem tekinthetők mindenre kiterjedőnek, továbbá eredményeik a tábormoki testület egészére – elsősorban a mintául szolgáló személyek viszonylag csekély száma (178 fő) miatt – semmiképpen sem lehetnek mérvadóak, a további részletes és végleges összefoglaló vizsgálatot csak az összes generálist (mintegy 1200 fő) tartalmazó teljes adatbázis birtokában áll majd módomban elvégezni.

Személyes adatok (név, nemesi előnév, legmagasabb rang)

A könyv lexikon részében az első helyen a generális családi és keresztnéve, valamint – ha rendelkezett ilyennel – nemesi címe vagy rangja és előneve található, általában németül és/vagy magyarul, attól függően, milyen formában és írásmódban találkozunk nevével a forrásokban. A névváltozás előtti eredeti nevet az egyéb megjegyzés rovatban találja az olvasó. A 178 tábormok közül összesen 14 fő változtatta meg eredeti nevét vagy nevének írásmódját.⁵⁸ Az 1918. december 31-én viselt legmagasabb tiszti rangot is itt szerepeltetem.

Születési adatok

A születési hely esetében mindig az illető személy tiszti minősítési vagy anyakönyvi lapján szereplő helységnevet tüntetem fel. Ahol csak lehetséges, a település nevének magyar változatát adom meg, akkor is, ha annak létezik német, szláv, román stb. megfelelője.

A lexikonban szereplő 178 generális születésének időpontja az 1830 és 1874 közötti évekre esik. A legtöbben 1856-ban (18 fő), 1861-ben (17 fő), 1854-ben (16 fő), 1858-ban (15 fő), 1860-ban (14 fő), 1857-ben (13 fő), 1855-ben (12 fő), 1862-ben (10 fő) születtek. A tábormokok több mint a fele (100 ember, az összes általam vizsgált személy 56,17 százaléka) 1850 és 1859 között, 55 fő (30,9%) 1860 és 1866 között, 20 fő 1830 és 1849 között, 1870 után mindössze három Habsburg főherceg látta meg a napvilágot, így a világegés idején túlnyomó többségük (87,07%) ötvenes vagy hatvanas éveiben járt.⁵⁹

⁵⁷ Lásd a 2. jegyzetet.

⁵⁸ Példának okáért Eduard Böhm-Ermolli tábormagy eredeti neve csak Böhm, Lothar Hortstein gyalogsági tábormoké Ornstein, Ernst Hugetz címzetes tábornagyé Hugjetz, Paul Puhallo vezérezredesé Puhalo, Hazai Samu vezérezredesé Kohn volt.

⁵⁹ Az egyszerűség kedvéért a statisztikákban leggyakrabban szereplő, az általam vizsgált összes generális számának arányában (1-20 főig) megállapított százalékos arányok a továbbiakban a mellékletben található táblázatból követhetők nyomon.

A tábornokok több mint egyharmada (66 fő, 37%) a történelmi Magyarországon, több mint fele, 97 generális (54,5%) – ebből 16 személy Bécsben – az osztrák tartományokban, 15 fő pedig a Monarchián kívüli országokban jött a világra.⁶⁰ A születési hely szerinti megoszlást tekintve Magyarországon belül a legtöbben (15 fő) Erdélyből származnak, az ország déli határain húzódó egykori károlyvárosi, varasdi, báni, szlavón, bánáti határőrvidék területéről 11 fő, ehhez kapcsolódóan Fiuméből és az ország déli megyéiből (Zágráb, Bács, Torontál, Temes, Arad, Krassó) 13 fő, a dél-dunántúli megyékből (Zala, Somogy, Baranya) 5 fő, a felvidéki megyékből (Pozsony, Nyitra, Bars, Gömör) 6 fő, Buda-Pestről⁶¹ 5 fő, Esztergom, Pest és Heves megyéből 5 fő, Szabolcs, Szatmár és Bereg, továbbá Veszprém és Székesfehérvár vármegyékből egyaránt 3-3 fő.

A birodalom osztrák felében a legtöbb tábornok Csehországban (22 fő, 12,35%) – ebből Prágában 6 fő –, Alsó-Ausztriában 17 fő – ebből egyedül Bécsben 15 fő –, Morvaországban 15 fő, Galíciában 8 fő, Dalmáciában 7 fő, Stájerországban 6 fő, Krajnában 5 fő, Karintiában és Sziléziában egyformán 4 fő, a Partvidéken 3 fő, Felső-Ausztriában, Salzburgban és Tirolban egyaránt 2 fő látta meg a napvilágot.⁶²

A külföldi származásúak közül 8 tábornok valamelyik német tartományban, nagyhercegségben, 6 személy az 1866 előtti széttagolt Itáliában, egy pedig Párizsban született.

Halálozási adatok

A generálisok elitjének halálozási dátumainak elemzéséből kiderül, hogy azok évenként nagyjából egyenletesen oszlanak meg az 1915 és 1962 közötti időszakban. A világháború vége előtt 12 fő, 1918 decembere és 1921 vége között viszonylagosan sok, 30 személy (16,85%) hunyt el. 1922 és 1929 között 49 (27,52%), – a háborút követő tíz évben tehát összesen 79 (44,38%) –, 1930 és 1939 között 53 (29,77%), 1940 és 1948 között 29 (16,29%), 1951 és 1962 között 5 fő távozott el egykori bajtársai köréből.⁶³ Elhalálozásuk időpontjában átlagos életkoruk 70-80 év között volt.

A halálozások helyének eloszlását vizsgálva a következő képet kapjuk: Ausztriában összesen 115 személy (64,6%) távozott az élők sorából, a legtöbben Alsó-Ausztriában haltak meg (80 fő, 44,94%) – ebből Bécsben 70 fő (39,32%) –, a stájerországi Grazban 13, Felső-Ausztriában 7, Karintiában és Salzburg tartományban egyaránt 5, a tiroli Innsbruckban 3 fő, továbbá Galíciában még 1918 előtt 2 személy hunyt el.

⁶⁰ A magyarországi születésük reprezentáltsága viszonylag magasnak mondható a tábornoki kar legfelső rétegében, amelynek 14 százaléka (25 fő) tekinthető etnikailag is magyarnak. Ezt alátámasztják Hajdu Tibor számításai is, melyek szerint a k. u. k. tisztikar mintegy egynegyede került ki Magyarországról, a tisztek 15 százaléka volt magyar. Vö.: *Hajdu*: i. m. 175. o. A Magyarországon született generálisok többsége túlnyomórészt a német (részben szász) nemzetiségűek közül került ki, akiknek zöme katonafiú az erdélyi (Nagyszeben, Brassó, Kolozsvár, Arad) és bánági (Fehértemplom, Temesvár, Nagybecskerek), valamint a nagyobb helyőrségi (Buda-Pest, Debrecen, Pozsony, Sopron) városokból. A határőrvidéki és horvátországi délszlávok aránya is jelentősnek mondható.

⁶¹ A dokumentumokban néhány esetben Budapestet tüntetik fel születési helyként, holott ez nyilvánvalóan helytelen, hiszen az 1873-as egyesítés előtt Buda, Pest és Óbuda különálló településként létezett.

⁶² A birodalom osztrák tartományaiban született későbbi generálisok túlnyomó többsége német, kisebb része cseh nemzetiségű.

⁶³ Néhányan ugyanabban az évben születtek és haltak meg, pl. Ferdinand Bissingen und Nippenburg, Alexander Blénesi, Franz Bockenheimer, Kornhaber Adolf mindnyájan 1856 és 1937, Csanády Frigyes és Ludwig Fabini pedig 1861 és 1937 között élték le az életüket.

A Monarchia utódállamai területén halt meg 28 generális (15,73%), ezen belül a legtöbben (14 fő) Csehszlovákiában, 7 fő a Szerb–Horvát–Szlovén–Királyságban, illetve a későbbi Jugoszláviában, 3-3 fő Romániában, illetőleg Olaszországban, egy fő pedig Lengyelországban. Németországban 7 személy fejezte be életét.

A trianoni Magyarország területén 27 tábornok (15,16%) halálozott el, a legtöbben (23 fő, 12,92%) Budapesten, 4 fő a dunántúli megyékben. Tizenketten a történelmi Magyarországtól elcsatolt területeken – ketten a Felvidéken, öten Horvátországban, ketten a Vajdaságban, hárman pedig Erdélyben – szenderültek jobb létre. Egy generálist még 1918 előtt, az akkori Horvátország területén érte a halál.

A legtöbben a természetes előregedés vagy betegség következtében hunytak el, de tudunk olyanról, aki erőszakos halált halt: Georg Scharicz egy Pozsony elleni légitámadás során vesztette életét 1945-ben.

A világhégés alatt csupán Emil Ziegler halt meg harctéren szerzett betegségben (kole-
ra), mindössze öten⁶⁴ estek hadifogságba, és csak négyen szenvedtek komolyabb sebesülést.⁶⁵ Ez a szám elenyésző volt a dunai birodalom világháború során elszenvedett, mintegy 100 000 fős tiszti veszteségéhez⁶⁶ képest.

Vallás

A tábornokok vallási hovatartozását görcső alá véve, megállapíthatjuk, hogy öt, Ausztria–Magyarországon bevett vallás képviselőit találhatjuk meg a generálisok között.

A birodalom vallási sokszínűsége és megoszlása a legfelsőbb katonai vezetésben kevésbé tükröződött: a tábornoki elit 88,76 százaléka (158 személy) – hasonlóan a tisztikar egészéhez⁶⁷ – a római katolikus vallás követője volt. Felülreprezentáltságuk okát leginkább a római katolikus vallás államvallás mivoltában kereshetjük. A második helyen (13 fő) az evangélikusok, a harmadik helyen (3 fő) a reformátusok álltak, őket 2-2 fővel a görög katolikusok és a görögkeletiek (ortodoxok) követték. Az evangélikusok többen, a többi vallásfelekezet követői pedig a birodalom népességének átlagához képest kevesebben képviseltették magukat a tábornoki kar legfelső rétegében.⁶⁸ A nem katolikus tisztek

⁶⁴ Hermann Kusmanek, Tamásy Árpád és Karl Waitzendorfer Przemyslben orosz, Hugo Martiny és Ignaz Verdross a háború végén olasz fogságba esett.

⁶⁵ Viktor Njegovan 1914 augusztusában az orosz fronton sebesült meg, Csanády Frigyes 1914. november 29-én Kispolánynál súlyos tüdőlövés, Alois Schönburg-Hartensteint 1914 karácsonyán az orosz fronton válllövés, 1918. június 15-én a piavei átkelés során egy repesztől hasi sérülés, Karl Lukast 1914 októberében bal karján az orosz fronton srappelől elszenvedett sebesülés érte.

⁶⁶ *Deák*: i. m. 244. o.

⁶⁷ A közös hadsereg tisztikara túlnyomó többségében római katolikus volt. A világháború előtti két évtizedben arányuk 86-87%. A katolikus németek után a tisztikar legnagyobb felekezeti csoportja a katolikus szlávoké (cseh, lengyel, horvát, szlovén). A magyar katonatisztek többsége hagyományosan katolikus, a németek és a magyarok kisebbsége protestáns. A görög katolikusok és görögkeletiek kis számban voltak jelen a tisztikarban. 1911-ben a hadsereg hivatásos tisztjeinek 86%-a római katolikus, 7,8%-a evangélikus, 1,8%-a református, 1%-a görög katolikus, 2,7%-a görögkeleti, 0,6%-a izraelita. Vö.: *Hajdu*: i. m. 179–181. o.

⁶⁸ A római katolikusok a birodalom népességének kereken kétharmadát, a görög katolikusok 10,6, a görögkeletiek 8,7, az evangélikusok 3,4, a reformátusok 5,3, a zsidók 4,4%-át alkották az 1910-es népszámlálási adatok szerint.

többsége Magyarországról származott. Az evangélikusok főként az erdélyi szászok sorából, a reformátusok pedig a kelet-magyarországi és erdélyi magyarságból kerültek ki.

Az adatbázisban szereplő 178 generális közül mindössze öten változtatták meg vallásukat.⁶⁹

A Monarchia haderejében 25, eredetileg izraelita származású tábormok szolgált a világháborúban. Ennek a magyarázata abban kereshető, hogy a zsidóság asszimilációja (elsősorban Magyarországon) nagymértékben felgyorsult a XIX. század második felében, s ez általában új vallás, legtöbbször a római katolikus, felvételével járt együtt. Közülük is a legismertebb, a legmagasabb rangot és beosztást elért tiszt Hazai Samu vezérezredes (1910–1917 között magyar honvédelmi miniszter, majd 1917 februárjától az osztrák-magyar fegyveres erő mozgósítási és ellátási főnöke, egyben a vezérkari főnök után a fegyveres erők második legfontosabb tisztje), aki 1876-ban keresztelkedett ki és eredeti nevét – Kohn – ekkor magyarosította. Közismert pilisi Kornhaber Adolf címzetes gyalogsági tábormok neve is, aki a magyar királyi honvédséghez történt áthelyezése és 1896. novemberi őrnagyi előléptetése után vette fel a református vallást,⁷⁰ a háborúban hadosztályparancsnokként, valamint a Honvéd Főparancsnokság adlátusaként vált neve ismertté.

Családi állapot, gyermekek

A tábormokok túlnyomó többsége (esetünkben 148 fő, 83,14%) megnősült és a kor szokásainak megfelelő családi életet élt. 24 fő (13,48%) egész életében nőtlen maradt, 15 pedig élete során valamikor megözvegyült. Az özvegyek közül 8 személy később újra nősült. A generálisok általában ugyanabból a társadalmi rétegből választottak házastársat, amelyből maguk is származtak. A rangon aluli, illetve felüli nősülés nem volt jellemző. Házastársaik többsége középrétegbeli kispolgári, értelmiségi családokból származott. A katonatisztek átlagosan tíz évvel később – sokan csak a nyugdíjazás után – házasodtak, mint a Monarchia férfinépességének más tagjai.⁷¹ Két fő elvált (a válás a

⁶⁹ Hazai Samu és Kornhaber Adolf izraelitáról római katolikus, illetőleg református hitre, Franz Scholz és Karl Scotti római katolikusról evangélikus, Emil Woinovich pedig görögkeletiről római katolikus vallásra tért át.

⁷⁰ *Schmidl*: i. m. 66. o.

⁷¹ A Habsburg-monarchia hadseregében szigorúan korlátozták azoknak a tiszteknek a számát, akiknek engedélyezték a családalapítást. A tisztok csak olyan nőkkel köthettek házasságot, akik nem jelentettek megterhelést a kincstár számára, valamint nem veszélyeztették a tisztikar előkelő társadalmi helyzetét és méltóságát. 1750 óta házassági óvadék, más néven kaució (azaz pénz, kamatozó államkötvény, értékpapír, földbirtok vagy más értékes ingatlan) letétbe helyezését követelték meg a kincstárnál, amelynek kamatait folyamatosan fizették a házastársaknak, továbbá annak révén gondoskodhattak a tiszt özvegyéről. Minél alacsonyabb rangú volt egy tiszt, annál magasabb óvadékot követeltek. Az 1861-ben kiadott szabályozás megemelte a kaució összegét, a harminc éven aluli tiszteknek azt meg kellett kétszerezniük. Ugyanakkor a határőrezredek tisztjeinek a fele megnősülhetett. 1887-ben ismételtelen megemelték az óvadék összegét, viszont a korábrinál több tisztnek engedélyezték a házasságot: a szerezredekben az alakulat tisztjeinek egynegyede, a vezérkarban szolgáló 30 évnél idősebb tisztok fele megnősülhetett. Az 1907-ben kiadott rendelkezés szerint az ezredek tisztikarának fele házasodhatott, egyúttal azonban megemelték az óvadék összegét is. A hadnagyoknak pl. 60 000 koronát (évi átlagos alapilletményük több mint harmincszorosát), az őrnagyoknak 30 000 koronát (évi alapilletményük ötszörösét) kellett letétbe helyezniük. Az őrnagynál magasabb rangúaktól nem követeltek kauciót. Vö.: *Deák*: i. m. 178–179. o. A házassági óvadékot általában a menyasszony családja tette le, és sikerült elérni, hogy minél több tiszt nősüljön be gazdagabb családba. A testőrségeknél nem volt kaució, csak nősülési tilalom. A honvédségben a házasodást nem nehezítették meg annyira, mint a közös hadseregben. 1887-ben kötelezővé tették a kau-

XIX–XX. század fordulójáig ismeretlen fogalom volt), majd a válás után mindkettő még a háború kitörése előtt újra nősült.⁷² Három generális már meglehetősen idős korban, csak az első világháború után nősült meg.⁷³

A tábornokok gyermekeinek a száma sem érte el a korban szokásos szintet. Közülük 129 személynek (az általam vizsgáltak 72,47 százaléka) született gyermeke házasságából, több mint egynegyedüknek (49 fő, 27,52%) – részben a kései házasságkötések miatt, továbbá ide számítva a nőtlenekeket is – viszont egyáltalán nem. A gyermekkel rendelkezők 86,82%-a (112 fő) 1-4 utódot nevelt. Az öt vagy annál több gyereket nevelők száma már jóval kevesebb, mindössze 17 fő. A kisebb családban található gyermekek száma viszonylag egyenletesen oszlott meg: egy gyermeket nevelt 27 (20,9%), kettőt 40 (31%), hármat 24 (18,6%), négyet 21 fő (16,27%). A nagyobb – általában főhercegi, hercegi, főnemesi – családokban a gyermekszám az alábbi módon alakult: öt gyermeket nevelt 5 generális, hatot, hetet és nyolcat egyaránt három személy, kilencet két fő, tízet pedig egyedül Leopold Salvator főherceg.

A gyermektelenek kivételével az egy családra eső átlagos gyermekszám 2,93, vagyis megközelíti a hármat.

Többen már nyugdíjas korukban nevelték kisgyermeküket. Sokan a vérszerinti utód mellett vagy helyett az ara korábbi házasságából származó gyereket is sajátjukként nevelték fel.

Az apa foglalkozása

A generálisok származását, vagyis az apa foglalkozását vizsgálva választ kapunk arra a kérdésre, hogy a tábornoki kar elitjének tagjai milyen társadalmi csoportokból, rétegekből kerültek ki. A generálisok közül 22 fő (12,35%) tábornok, 33 fő (18,53%) törzstiszt, 20 fő főttiszt fia, tehát megállapítható, hogy esetünkben a tisztikar önreprodukciója magas fokú volt. A három kategóriába tartozó tisztek (együttesen 75 fő, 42,1%) a katonai tisztviselőket, katonáorvosokat (16 fő), valamint az altiszteket (5 fő) is ideszámítva összesen több mint felét, pontosan 53,93%-át (96 személy) adták a leendő tábornokok utánpótlásának. A tiszti- és katonai tisztviselői karon kívül a generálisok elitjének a legfőbb utánpótlási forrása a középrétegekhez tartozó köztisztviselői kar, mintánkban 32 fő (17,97%) – főként adó-, vám-, postai, bányászati, vasúti, bírósági, rendőri, pénzügyi hivatalnokok és alkalmazottak fiai –, valamint viszonylag magas a nem köztisztviselő értelmiségi apától (mérnök, orvos, állatorvos, gyógyszerész, ügyvéd, bíró, lelkész, művész) származók (20 fő)⁷⁴ aránya is. Hét tábornok apja földbirtokos, kettőé paraszt, egyé uralkodó, háromé arisztokrata főnemes: herceg illetve főherceg.⁷⁵ Polgári foglalkozásúnak

ciót, ami egy 30-40 éves tiszt esetében 40-60 000 korona összeget jelentett, viszont nem korlátozták a nős honvédtisztek számát. Vö.: *Hajdu*: i. m. 245–247., 271. o.

⁷² Ludwig Matuschka és Viktor Weber.

⁷³ Maximilian Csicseric 56 évesen, Karl Scotti 60 éves korában, Joseph Ferdinand Salvator főherceg először 49 évesen, majd válás után 56 évesen másodszor is megnősült.

⁷⁴ Ide tartozott 5 orvos, 1 tengerészkapitány, 1 gyógyszerész, 2 mérnök, 1 rendőrtanácsos, 2 ügyvéd, 1 könyvelő, 1 állatorvos, 2 bíró, 1 bankár, 1 művész, 1 professzor, 1 lelkész.

⁷⁵ Az osztrák főhercegek közül, akinek volt katonai rangja a tábornokok közé soroltam.

tekinthető 17 személy apja, közülük 9 nagypolgár (üzemtulajdonos, bankár, magánzó, nagykereskedő), 8 pedig kispolgárnak (kiskereskedő, kisiparos, magántisztviselő) tartható.

A generálisok elitjének túlnyomó többsége tehát középrétegekből, értelmiségi családokból származott. A tábornoki kar egésze (a közös hadsereg és a honvédség tisztikarához hasonlóan) származását, társadalmi helyzetét és anyagi helyzetét tekintve már a századfordulón középosztályi jellegű volt,⁷⁶ ami a fenti adatok ismeretében később sem változott.

A középosztályi családokban a gyermek(ek) tisztí pályára irányítása általában a társadalmi ranglétrán történő előrelépésnek, a társadalmi felemelkedésnek vagy a már elért szint biztosításának útját jelentette.

A kispolgári, valamint a civil és katonai kistisztviselői rétegből származóknak a tisztí hivatás tényleges társadalmi emelkedést jelentett, és a lehetőséggel jelentős mértékben élni is tudtak.

Kevés volt az olyan tábornok, aki a született vagy a pénzarisztokráciából került volna tisztí pályára. Az ezekbe a társadalmi csoportokba tartozó családok tagjainak nem volt szükségük a tisztí kardbojtra, hogy nagyobb társadalmi megbecsültséget szerezzenek.

Iskolák

Az általam vizsgált generálisok több mint kétharmada (122 fő, 68,5%) a katonatiszti pálya szakmai alapjait a fegyveres erő nagy múltú katonai akadémiáin sajátította el. Az 1752-ben felállított, a közös hadsereg számára képező bécsújhelyi Mária Terézia Katonai Akadémiát 81 (45,5%), az 1869-től Bécsben működő Műszaki Katonai Akadémiát⁷⁷ 37 (20,78%), a Mährisch-Weisskirchen-i tüzéradakémiát 4, a főként a honvédség számára képző, 1872-ben létrehozott budapesti Ludovika Akadémiát 6 fő végezte el. A birodalom valamelyik hadapródintézetét 29 (16,29%), hadapródiskolát 36 (20,22%) személy végzett.⁷⁸ A generálisok majd kétharmada (117 fő, 65,73%) később a császári és királyi

⁷⁶ Hajdu: i. m. 191., 286. o.

⁷⁷ A bécsi Műszaki Katonai Akadémia 1869-ben jött létre a Klosterbruckban működő hadmérnök akadémia és a Mährisch-Weisskirchenben található tüzéradakadémia összevonásával.

⁷⁸ A Habsburg-birodalomban az 1852-ben végrehajtott katonai iskolareformok után a főleg az altisztek és az alacsonyabb beosztású köztisztviselők fiainak fenntartott katonai alsónevelő és felsőnevelő intézetekben (8-15 éves kor között), valamint a lényegében katonai középiskolának számító iskolaszázadokban altiszteket képeztek, akik később tisztekké léphettek elő, a hadapródintézetek és a katonai akadémiák a tisztképzéssel foglalkoztak. A Katonai Tanár Intézet, a magasabb tüzér- és hadmérnöki-tanfolyam, továbbá a Hadiiskola a tisztí képzés kiegészítésére és tökéletesítésére, illetve a különleges vezérkari képzés megszerzésére szolgált. A Sankt Pöltenben 1870-től működő kétéves katonai kollégium – amely a bécsújhelyi katonai akadémia előkészítő iskolája volt –, lépett az ottani hadapródintézet helyébe. A Mährisch-Weisskirchenben működő hároméves katonai műszaki iskolát 1869-ben hozták létre a prágai, olmtüzi, liebenau és krakkói tüzér iskolaszázadokból. Növendékeit a Műszaki Katonai Akadémiára vagy a tüzér hadapródiskolára készítette fel.

Az Adolph von Wurmb ezredes által 1874-ben kidolgozott reform után már tízéves kortól lehetőség nyílt a katonai iskolákban történő tanulásra. A négy évfolyamos, német tanítási nyelvű katonai alreáliskola, majd a három évfolyamos katonai főreáliskola (1898-tól egy honvédségi is létezett Sopronban) elvégzése után a növendékek valamelyik hivatásos tisztképző intézményben: katonai akadémiákon, illetőleg hadapródiskolákon folytatták tanulmányaikat

A közös hadseregnek két katonai akadémiaja volt: a bécsújhelyi Katonai Akadémia és a bécsi Műszaki Katonai Akadémia. A budapesti Ludovika Akadémia a magyar királyi honvédség számára képezett kezdetben hadapródokat, majd 1897-től hadnagyokat. Az akadémikusokat a három éves képzés során sokoldalú és magas

vezérkar szakiskoláját, az 1852-ben felállított bécsi Hadiiskolát is elvégezte.⁷⁹ A katonai szakintézmények közül 18 fő a magasabb műszaki-, 15 a magasabb tüzérfolyamot,⁸⁰ 12 a Katonai Lovaglótanár Intézetet, egy pedig a bécsi Központi Lovasiskolát végezte. 17 későbbi tábornok egész neveltetését a Habsburg-monarchia katonai tanintézeteiben kapta, a katonai alsónevelő intézettől (alreáliskolától) a katonai akadémiával bezárólag. Katonai alsónevelő intézetet 12, felsőnevelő intézetet 17, katonai műszaki iskolát 15, tüzér iskolaszázadot hat, utásztestületi iskolát két fő végzett. A Sankt Pölten-i katonai kollégiumba 25 fő (14%) járt, katonai alreáliskolát 8, katonai főreáliskolát 32 (17,97%), határvidéki katonaiskolát vagy ezrediskolát 4 (Stephan Bogat, Lothar Hortstein, Lukas Šnjarić, Michael Tišljar), katonai előkészítő intézetet (tisztii magántanfolyamot) csak három generális (Bacsák Zsigmond, Ferdinand Bissingen und Nippenburg, Lónyay Albert) látogatott. 66-an (37%) folytattak gimnáziumi, 19-en főreáliskolai, tízen főiskolai vagy egyetemi tanulmányokat a hadseregbe lépés előtt. Magántanuló csupán hat személy volt (mindnyájan főhercegek vagy arisztokraták),⁸¹ hadsegédi előkészítő tanfolyamra egy fő járt. Egyéves önkéntes⁸² tanfolyamot heten végeztek, tartalékos tisztii és hivatásos tisztii kiegészítő vizsgát egyformán nyolcan tettek, akiket később aktiváltak.

szintű elméleti képzéssel magasabb beosztások betöltésére is alkalmassá kívánták tenni. A katonai akadémiát végzeteket az uralkodó születésnapján, 20-21 évesen rögtön hadnaggyá (az elégségesre vizsgázottakat csupán tiszthelyettesekké) avatták.

A hadtestek székhelyén működő négyéves gyalogsági hadapródiskolák mellett, egy-egy ilyen intézmény a lovasság, tüzérség és az utászok (műszakiak), 1898-tól a pécsi és nagyváradii Honvédség számára képzett elsősorban jó csapatistizteket. Az ott végzetek általában 18 évesen, hadapród-tiszthelyettesekként kezdték tisztii pályafutásukat, majd egy-kétévi szolgálat után léptették elő őket hadnaggyá.

A hivatásos tisztii pályához vezető harmadik út a tartalékos tisztii rang elnyerésén át vezetett. (Lásd a 82. jegyzetet.)

A tisztiek szakmai továbbképzésére szolgáltak a gyalogsági, a tüzér és az egészségügyi tisztiek számára szervezett gyalogsági lovaglótanfolyamok, a hadsereg lőiskola, 1894-től a hadtest-tisztiiiskola, a központi gyalogsági tanfolyamot 1874-től felváltó törzstisztii tanfolyam. Utóbbi kezdetben pár hónapos, majd 1881-től már egyéves időtartamú volt, minden törzstisztii, azaz őrnagyi előléptetésre aspiráló századosnak el kellett végeznie, majd azt követően (a tisztiek között csak Erzengelprüfung-nak, azaz arkangyal vizsgának nevezett) komoly vizsgát letennie egy magasabb rangú tábormokból, valamint több vezérkari és csapatistizti beosztásban szolgáló törzstisztből álló bizottság előtt.

⁷⁹ A kétéves (1906-tól hároméves) bécsi Hadiiskolába legalább három éves csapatistizgi és felvételi vizsga után lehetett bekerülni. 1873-tól évente nyolc, a Ludovika Akadémia felsőbb tisztii tanfolyamát elvégzett honvédtisztii vettek fel oda felvételi vizsga nélkül. Végzés után ők visszatértek a magyar királyii Honvédséghez és ott a császári és királyii vezérkar névleges tagjaiként szolgáltak. A tananyag az akadémiákéra épült. A végzett hallgatókat 2-3 éves próbaidőre beosztották a vezérkarba, és ha bizonyították rátermettségüket, vezérkari tisztii kinevezést kaptak. A vezérkari szolgálatot gyakran félbeszakították, a tisztieket csapatistizgálatra alalkulatokhoz vezényelték, hogy fenntartsák a törzstisztiek és vezérkari tisztiek közöttii kapcsolatot.

⁸⁰ A magasabb tüzér-, illetve műszaki tanfolyam 1900-ig, illetve 1905-ig a Hadiiskolába volt betagolva, az ott végzett tisztiek a tüzér vagy a műszaki törzskarba nyertek felvételt.

⁸¹ Nem mindegyik főherceg végezte magánúton tanulmányait: Joseph Ferdinand a Mährisch-Weiskirchen-i katonai főreáliskolát, a bécsűjhelyii katonai akadémiát, Leopold Salvator a Műszaki Katonai Akadémiát is kijárta, majd mindketten elvégezték a Hadiiskolát.

⁸² A hadseregben 1868-ban, a magyar királyii honvédségben 1883-ban vezették be az egyéves önkéntesii intézményt a középiskolai (főgimnázium, főreáliskola) vagy ezzel egyenrangú végzettséggel rendelkező újoncok számára. Ők három helyett csak egy évet szolgáltak, kiképzésii idejük végén általában hadapród őrmesterré, három év múlva hadapród-tiszthelyettesé, majd tartalékos hadnaggyá léptették elő őket. A tartalékos hadnaggyból többhónapos csapatistizgálat, egy átképző tanfolyam elvégzése, továbbá egy kiegészítő vizsga letétele után hivatásos tisztii válhatott. Hajdu Tibor számításai szerint 1868–1914 között a közös hadsereg hivatásos tisztijeinek kb. 12%-a került ki a tartalékos tisztiek közül, a legtöbb a 1878–1899 közöttii években. Vö.: *Hajdu*: i. m. 308. o.; *Sereinig, Ulf*: Das altösterreichische Offizierskorps 1868–1914. Bildung-Avancement-Sozialstruktur,

A csak hadapródiskolát végeztek közül 12 fő nem végezte el a vezérkari képezést adó Hadiiskolát, a többiek (24 személy, 13,48%) viszont igen. A valamelyik katonai akadémiáról kikerültek közül hat fő nem végzett később sem Hadiiskolát, sem magasabb műszaki- vagy tüzérfolyamot. A pályájukat egyéves önkéntesként kezdték közül mindenki (hét fő) elvégezte a Hadiiskolát. Johann Friedel és Alexander Krobotin már tiszt korában végzett civil – mindkettő műszaki – felsőfokú tanulmányokat.

A magasabb katonai képzettséget biztosító iskolák elvégzése a tábornoki karba való bekerülés egyik legfontosabb előfeltétele volt. A vezérkari iskolát végzett tiszt katonai pályafutása során végig érezte a magasabb képzettséggel járó előnyöket, így pl. az iskola sikeres befejezése után egy év rangelőnyt kapott, tehát egykori tisztiiskolás társainál egy évvel korábban érte el a következő (főhadnagyi vagy századosi) rangot. Minden későbbi előléptetésnél újabb egy év rangelőnyben részesült, ami összesen 4-5 évet is jelenthetett.

A katonai akadémiát végzetteknek nagy esélyük volt arra, hogy a vezérkarhoz kerüljenek és tábornokként fejezzék be pályájukat. Bár a hadapródiskolák növendékeit főleg csapatszolgálatra képezték ki, közülük is sokan bekerültek a vezérkarba és tábornokok lettek.⁸³

Az akadémiát végzettek előnye persze idővel mérséklődött, ha meg nem is szűnt. Hadapródiskolát végzett pl. Svetozar Borojević, Ludwig Fabini, Alexander Krobotin, Viktor Weber. Utóbbi ráadásul a Hadiiskola elvégzése nélkül lett vezérkari tiszt.

Sokan azonos időszakban folytatták tanulmányaikat, pl. Karl Pflanzer-Baltin és Eduard Böhm-Ermolli, valamint Franz Conrad von Hötzendorf és Franz Schoedler a bécsiújhe-lyi katonai akadémiát, továbbá a bécsi Hadiiskolát is évfolyamtársakként végezték.

Nyelvismeret

Az általam vizsgált tábornokok német nyelvtudása egy folyékony minősítést kapott személy kivételével tökéletes volt. Az osztrák–magyar haderőben vezényleti és szolgálati nyelvként használt német után a legtöbb generális (27 fő, 15,1%) a magyart, 11 személy a franciát, egyaránt 10 a csehét és az olaszt, 9 a horvátot, 3 az oroszot, két-két fő az angolt és a lengyelt, egy-egy pedig a szerbet, a szlovákot, a morvát és a latint sajátította el tökéletesen. Három generális esetében a rendelkezésre álló adatok hiányában nem tudjuk, hogy a németen kívül milyen más nyelvnek volt valamilyen szinten a birtokában. Nyolcan a franciát, 3-3 fő az olaszt és az angolt, kettő az oroszot, egy a magyart, egy pedig a törököt beszélte és használta folyékonyan. Négyen a franciát, ketten az olaszt, egy fő pedig az angolt tudta nagyon jól. A tábornoki elit tagjai a következő arányban kaptak jó minősítést nyelvtudásukra: 51 fő (28,65%) francia, 8 angol, 5 orosz, 3-3 magyar és olasz, egy-egy cseh, szlovák, román, arab és perzsa. Huszonöt (14%) a franciát, tízen az angolt, négyen az oroszot, ketten pedig az olaszt tudták meglehetősen jól. 63 személy (35,39%) a csehét, 46 (25,84%) a magyart, 32 (17,97%) a lengyelt, 19 a horvátot, 14-14 az olaszt és a szlovákot, 8-8 a románt és a szlovént, heten a rutént, öten a szerbet, egy fő pedig a franci-

Wirtschaftliche Verhältnisse. Dissertation. Wien, 1983. 46–47., 72. o. Tartalékos tisztból aktivált többek között Arthur Arz, Lónyay Albert, Schay Gusztáv.

⁸³ Deák: i. m. 116. o.

át a szolgálati igényeknek megfelelően bírta, ami általában csak néhány száz kifejezést jelentett, amelynek segítségével a tiszt már érintkezni tudott katonáival az adott nyelven.

Harminc tábornok (16,85%) a franciát, egyaránt 17 fő a csehet és az olaszt, 15 a magyart, 12 az orosz, 10 az angolt, 9-9 a horvátot és a lengyelt, 8 a szlovákot, 6 a rutént, három a románt, kettő a szlovént, egy a szerbet használta szükségképpen.

A franciát 13 személy, az orosz 4, az angolt és az olaszt két-két, a törököt egy fő elegendő mértékben ismerte. Két-két generális franciául, illetve szlovénül, egy-egy angolul és oroszul tudott keveset. Tizenöten a francia, nyolcan az angol, heten az orosz, hárman a magyar, ketten az olasz, egy-egy fő pedig a horvát, a cseh és a román nyelvből rendelkezett némi tudással.

A tábornokok elitje által elsajátított nyelvek közül a német után a legtöbben a katonaiskolákban kötelezően tanult franciát (160 személy, 89,8%), a magyart (95 fő, 53,37%) és a csehet (92 fő, 51,68%) értették és használták valamilyen szinten. A sorban az olasz (55 fő, 30,9%), az angol (45 személy, 25,28%), a lengyel (41 fő, 23,03%), a horvát és az orosz (egyformán 38 ember, 21,34%), a szlovák (24 fő, 13,48%), a román (13 személy), a szlovén valamint a rutén (egyaránt 12 fő), végül a szerb (7 fő) következett.⁸⁴

A generálisok közül a némettel együtt 67 fő (37,64%) négy, 43 (24,15%) öt, 29 (16,29%) hat, 22 (12,35%) három, 8 személy hét, három⁸⁵ nyolc, kettő⁸⁶ pedig csupán két, Blasius Schemua egyedülként kilenc nyelvet sajátított el legalább kielégítően.

Több mint háromnegyedük, pontosan 78 százalékuk (139 fő) 4-6 nyelven volt képes megértetni magát. Többségük átlagosan két nyelven beszélt és írt tökéletesen, a többi nyelvet vagy tanulmányaik során (pl. a szülői házban, a franciát kötelezően a katonaiskolákban, az orosz, néhányan a kazanyi nyelvtanfolyamon) sajátították el, vagy a közös hadsereg vegyes etnikai összetételű ezredeiben szolgálva kényszerűségből tanulták meg és ezrednyelvként (a valamely ezredben szolgálatot teljesítő legénység legalább húsz százalékának anyanyelve),⁸⁷ alárendeltjeikkel való mindennapos érintke-

⁸⁴ 1870-ben osztrák–magyar tisztek által a németen kívül a leggyakrabban használt második nyelv még az olasz volt, amelyet a századforduló után a cseh váltott fel (leginkább azért, mert a cseh nyelv igen alkalmasnak bizonyult valamennyi szláv származású bakával történő érintkezésben). 1904-re a közös hadseregen belül a tisztek által beszélt nyelvek közül a német és a cseh után a harmadik helyen a magyar, a negyedik a lengyel, az ötödik a szerbhorvát, a hatodik a román állt, az olasz visszaszorult a hetedik helyre.

Az eltérő társadalmi és műveltségi helyzetű tisztek nyelvismerete fegyvernemenként is különbözött. 1870-ben a vezérkar és a lovasság vagyonosabb, műveltebb tisztjei a francia és angol nyelvben igen járatosak voltak, míg a tüzérek, tábori vadászok, a gyalogság tisztjei kevésbé mondhatták el ezt magukról, a határőrök és a vónatszolgálat tisztjei szinte egyáltalán nem. A századforduló után a francia nyelv ismerete visszaesett, az angol nyelv pedig növekedett. Ennek részben az is oka volt, hogy egyre kevesebb volt az arisztokrata és felsőbb közepposztályi származású tiszt száma. Vö.: *Deák*: i. m. 130–133. o.

⁸⁵ József Ágost főherceg, Kövess Hermann és Emil Woinovich.

⁸⁶ Adolf Brudermann és Siegler Konrád.

⁸⁷ 1914-ben a tisztek 90 százaléka kénytelen volt a németen kívül legalább egy más nyelven érintkezni katonáival. Egy felvidéki ezred tisztjeinek pl. a szlovák vagy rutén nyelvet is ismerniük és használniuk kellett. Az elfogadott minimumot a szolgálat igényeinek megfelelő minősítés jelentette. Az ezrednyelv vagy -nyelvek ismeretéről egy bizottság előtt kellett számot adni, amely a tisztnek az alakulatnál való szolgálatkezdésétől számított három éven belül ült össze. Ha megbukott a vizsgán, két év halasztást kapott, de ha akkor is kudarcot vallott, alkalmatlanság címén nem léptették elő. A gyakorlatban a legtöbb tisztről előbb vagy utóbb megállapították, hogy elegendő nyelvi ismerettel rendelkezik, viszont akiknél ez hosszabb időt vett igénybe, értékes éveket vesztek az előléptetés során. Vö.: *Deák*: i. m. 130. o. 1906-tól a korábbi 25 császári és királyi gyalogezred helyett már 37-ben volt magyar az egyik ezrednyelv. Vö.: *Hajdu*: i. m. 119. o.

zésben használták. Ritkaságszámba ment, ha valaki három vagy ennél több nyelvet tökéletesen elsajátított, mint pl. József Ágost főherceg tábornagy,⁸⁸ aki hatnak volt birtokában.

Hazai kitüntetések

A Monarchia kitüntetései⁸⁹ közül a legtöbben a szolgálatban eltöltött idő után járó (általában 25, 30, 40 év), illetve az uralkodói jubileumokra, valamint a hadjáratokban vagy mozgósításban való részvétel okán adományozott,⁹⁰ továbbá a hadi- vagy polgári érdemek után kapható kitüntetések birtokolták. Hadi érdemekért leggyakrabban a Katonai Érdemkereszt, az Osztrák Császári Lipót Rend, az Osztrák Császári Vaskorona Rend, a Katonai Érdemérem, az Osztrák Császári Ferenc József Rend különféle fokozatait, a Hadiérmét, a két világháború közötti időszakban a Tiszti Arany Vitézségi Érmét, a Magyar Háborús Emlékérmét kardokkal, sisakkal, illetve az Osztrák Háborús Emlékérmét; polgáriakért a Császári és Királyi Díszjelvény művészetért és tudományért, a Hadikereszt Polgári Érdeméremért, a világháború idején a Vöröskereszt Érdemcsillagát hadidíszítménnyel, a Vöröskereszt Díszjelvényének különböző osztályait kapták meg az arra érdemek. Az Aranygyapjas Rendben csupán 10 fő részesült.⁹¹ A Mária Terézia Katonai Rend, a legrangosabb osztrák–magyar kitüntetés valamelyik fokozatának birtokába mindössze 22-en (12,35%) jutottak.⁹² A legmagasabb rangú magyar polgári kitüntetés, a Magyar Királyi Szent István Rend különböző fokozatait csak 19 generálisnak adományozták. Általában véve minél magasabb rangot és szolgálati beosztást ért el valaki, annál több és magasabb fokozatú, illetve ritkább bel- és külföldi kitüntetés birtokosa volt.⁹³

⁸⁸ A tábornokok egyes nyelvekben való jártasságának mértéke (a „némi” szinttől a „tökéletes”-ig) szolgálati idejük alatt változott. A tiszti minősítési lapokon szereplő, nyelvismeretre vonatkozó bejegyzések különböző évekből származnak (sokszor csak 1907-ig, néhány esetben 1914-ig állnak rendelkezésre), amelyek tanúsága szerint egyesek nyelvtudása fokozatosan megkopott, másoké több (ezred)nyelv elsajátításával bővült.

⁸⁹ Az osztrák–magyar kitüntetések felsorolásánál mindenütt ragaszkodtam a világháború idején általánosan elfogadott (német nyelvterületen máig használt), az eredeti forrásokban, valamint a közös hadsereg tiszti személynévszámban szereplő német rövidítésekhez és elnevezésekhez. Néhány esetben hivatalos német rövidítés híján a magyar megnevezést tüntettem fel. A rovatban szereplő egyes korábban kapott kitüntetésekhez az 1917–1918 folyamán, a hivatalos közlönyökben közzé nem tett, így nem megállapítható dátummal – az uralkodó rendeletei értelmében – utólagosan adományozott hadidíszítmények és kardok is feltüntetésre kerültek. Vö.: PVBL 27/1917. 629. o.; RK 1917/19. 233. o.; PVBL 199/1917. 7609. o.; RK 1917/140. 2637. o.

⁹⁰ A legfontosabbak a Katonai Tiszti Szolgálati Jel I–III. osztálya, a Jubileumi Emlékérem a fegyveres erő számára (1898), az Ezüst Jubileumi Udvari Érem, a Katonai Jubileumi Kereszt (1908), az 1864. évi dán hadjárat emlékérmé, az 1912–13. évi Mozgósítási Kereszt, a Bosznia–Hercegovinai Emlékérem voltak.

⁹¹ Származása okán hét főherceg, továbbá Eduard Paar, Alois Schönburg-Hartenstein, Philipp Sachsen-Coburg und Gotha.

⁹² Nagykeresztet kapott három fő (Franz Conrad von Hötzendorf, Frigyes és Jenő főherceg), parancsnoki keresztet nyolc generális birtokolt (Arthur Arz, Svetozar Boroević, Eduard Böhm-Ermölly, Viktor Dankl, József Ágost főherceg, Kövess Hermann, Karl Pflanzer-Baltin, Alois Schönburg-Hartenstein), lovagkeresztel 11 tábornokot (Michael Appel, Svetotár Boroević, Ernst August herceg, Peter Hofmann, Hermann Kusmanek, József Roth, Georg Scharicz, Szurmay Sándor, Ignaz Trollmann, Viktor Weber, Wenzel Wurm) tüntettek ki. Boroević volt az egyetlen, aki a Mária Terézia Katonai Rendből kettőt is kapott, először a magasabb, 1931-ben pedig utólag az alacsonyabb fokozatot.

⁹³ Az udvari beosztásokban hosszú ideig szolgáló Friedrich Beck-Rzikowsky, Arthur Bölfras, Eduard Paar sok ritka és magas kitüntetést kapott szolgálata jutalmául. A tábornokok közül egyedülként József Ágost fő-

Külföldi kitüntetések

A rendelkezésre álló forrásokban nagyon egyenetlen az adományozott külföldi kitüntetések felsorolása. Az egyes kitüntetések előtt szereplő dátum nem az adományozás, hanem a Monarchia uralkodója általi elfogadás és a viselés engedélyezésének időpontját jelöli.⁹⁴ Az adományozás a legkülönfélébb alkalmakkor és indokkal történhetett, pl. a külföldi uralkodók, államfők, politikusok, katonai delegációk a Monarchiában⁹⁵ vagy az osztrák–magyar uralkodó, trónörökös kíséretében lévő tisztek és tábornokok más országokban tett hivatalos látogatása, a különböző nemzetközi missziókban,⁹⁶ külföldi nyelvtanfolyamon történő részvétel (a generálisok közül öten vettek részt ilyenén), az osztrák–magyar katonai attasék ténykedése más országokban,⁹⁷ a világháború idején pedig a német, bolgár, török szövetségesekkel együtt végrehajtott hadjáratokban való részvétel, mind alkalmat teremtett az arra érdemesek kitüntetésére, amely a Központi Hatalmak országai által viszonyossági alapon történt.

Általánosságban elmondhatjuk, hogy az osztrák–magyar tábornokok pályafutásuk ideje alatt a legtöbben az első világháborúban szövetséges hatalmak (Németország, Bulgária, Törökország) kitüntetésait kapták meg, sokan a szomszédos európai államok (így Oroszország, Olaszország, Románia, Szerbia, Montenegró), kevesebben az egyéb európai országok (pl. Nagy-Britannia, Franciaország, Hollandia, Svédország, Dánia, Spanyolország stb.) rendjeleit viselhették. A más kontinensen fekvő államok, úgy mint Japán, Kína, Sziám, Perzsia, Chile kitüntetésait viszonylag kevesen, Brazília, Tunézia, Mexikó, Hawaii ritka kitüntetésait pedig csupán néhányan mondhatták magukénak. Kilencen – hét tábornagy, egy vezérezredes és egy gyalogsági tábornok – az igen rangosnak számító, legmagasabb porosz kitüntetés, a „Pour le Mérite” birtokosai voltak. A főhercegek és néhány arisztokrata ellentétben a hazai kitüntetésekénél tapasztalható gyakorlattal, magasabb társadalmi állásuknál fogva előnyben részesültek a külföldi kitüntetések odaítélésénél.

herceg kapta meg a Károly Csapatkeresztet. Akadt kivétel is: Wenzel Wurm vezérezredes létre kevés és relatíve alacsony fokozatú külföldi kitüntetést kapott pályája során.

⁹⁴ A külföldi kitüntetések és elismerések elnevezése kapcsán számos következtetés szerepel az eredeti forrásokban. Néhány esetben azok értelmezhetetlenek voltak, nem utolsósorban amiatt, hogy az adományozások más-más időszakban történtek, a rendelkezésre álló szakirodalomból pedig nem mindig követhetők nyomon a változások. Mindezek ellenére igyekeztem a maximális pontossággal eljárni.

⁹⁵ Eugen Freiherr von Albori altábornagy 1893-ban a román királyt kísérte a Monarchiában tett látogatása során, ezt követően megkapta a Románia Koronája Rend nagykeresztjét. Ferenc József 1908-as uralkodói jubileuma alkalmával a Monarchiába látogatott a walesi herceg, aki a przemysli erődrendszer megtekintése után a Brit Viktória Rend lovagkeresztjével és mellcsillagjával tüntette ki Hermann von Colard vezérőrnagyot. A német császár Monarchiába érkezése utáni katonai fogadás alkalmával általában a Porosz Koronarend II. osztálya vagy a Porosz Vörös Sas Rend II. osztálya kitüntetést adományozták a díszegység parancsnokának. Idézi: *Miloš Šebor de Wsseboržicz*: Alois Podhajský ein Soldat: Lebensgeschichte in Rahmen seiner Zeit. KA Ms Allg. 270. 108. o.

⁹⁶ Johann Salis-Seewis alezredes, aki 1904–1906 között a macedóniai nemzetközi katonai misszió parancsnoka volt, a török Oszmán Rend II. osztályát kapta érdemeiért, igaz az uralkodói jóváhagyás a viselésére 1909-ig várattott magára.

⁹⁷ Karl Graf von Huyn őrnagyot, mielőtt 1893 őszén elhagyta Bukarestet, a Románia Csillaga Rend parancsnoki keresztjével tüntették ki.

Címek és rangok

Az adományozott címek és rangok rovatban a főnemesi rangok (báró, gróf), a nemesi (von, Edler von, lovag) címek mellett még feltüntetésre kerültek a titkos tanácsosi, kamarási, mérnöki, vitézi, védnöki, ezredtulajdonosi, díszpolgári címek, az osztrák Birodalmi Tanácsban vagy a magyar parlamentben és a pártokban betöltött tisztségek (országgyűlési képviselő, főrendiházi tag, Urak Házának tagja), a különböző bajtársi és tudományos egyesületekben, társaságokban, szövetségekben viselt tagság és funkciók, a felsőoktatási intézmények megszerzett és díszdoktori címe, a külföldi ezredek tulajdonosi, főnöki titulusa, a marsallbot viselési joga, a Mária Terézia Katonai Rend rendi káptalanjában viselt tagság vagy elnöki tisztség, a Lipót Rend kancellári tiszte, a különböző Lovagrendekben betöltött funkciók, a nyugdíjazás vagy a más beosztásba helyezés alkalmával adományozott egyenruha viselési jogosultság, a császári német hadseregben kapott tiszteletbeli rang (pl. Frigyes főherceg porosz királyi tábornagyi rangja), a német Wehrmacht tábornoki uniformisának 1938 utáni viselési joga, az Osztrák, illetve a Magyar Tudományos Akadémia tagsága vagy más betöltött funkciója, a Vitézi Rendben viselt tisztségek, a Német Birodalmi Gyűlés tagsága, a különböző vállalatoknál betöltött igazgatótanácsai és egyéb funkciók.⁹⁸

A rendelkezésre álló adatok ismeretében megállapíthatjuk, hogy a generálisok döntő többsége (141 fő, 79,21%) viselt öröklött vagy a birodalom uralkodója által adományozott osztrák vagy magyar nemesi címet, illetve rangot.⁹⁹ Nyolc tábornok osztrák főherce-

⁹⁸ Nem tartozik a címekhez és rangokhoz, csupán megemlítendő, hogy az altábornagyoknak és a rangban felettük állóknak kijárt a kegyelmes (Exzellenz) megszólítás.

⁹⁹ Az osztrák nemesi címek és rangok a következők: von, Edler von, Ritter von, Freiherr von, Graf von, Fürst (Herzog von). A Fürst elé 1869 óta a Durchlaucht előnevet is használták. Vö.: Binder-Krieglstein, Reinhard: Österreichisches Adelsrecht 1868-1918/19. Peter Lang GmbH. Europäischer Verlag der Wissenschaften. Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien. 2000. 29-36., 99. old. Az osztrák állampolgárok az uralkodótól osztrák, a magyarok értelemszerűen magyar nemességet kaptak.

Az 1868–1918 között az osztrák közönséges nemességadományozások több mint háromnegyede (76,3%) esett a katonanemesekre. Ugyanakkor a lovagi címek adományozásánál ez az arány már csak 29,5%, a bárói rangoknál pedig 33,9%. Vö.: Binder-Krieglstein: i. m. 52. o.

1867–1914 között Magyarországon a nemességadományozások negyede esett a tisztikarra. Vö.: Hajdu: i. m. 102. o. 1868 után a tényleges csapatszolgálatban 30 évet szolgált és legalább egy hadjáratban vagy háborúban részt vett személyek jogot formálhattak nemesi pátensre. A többi tisztnek a nemesség adományozásához 40 évi feddhetetlen szolgálatot kellett igazolnia. Ez azt jelentette, hogy az illető tiszt közel járt a nyugállományba helyezéshez. Vö.: Deák: i. m. 200–201. o. 1859-ben a magas rangú tábornokok 90%-a bírt nemesi címmel, arányuk 1908-ra 41, 1918-ra pedig 25 százalékra csökkent. Uo. 206. o. 1884. 07. 18-ig (amikor is uralkodói rendelettel megszüntették) egyes magas belföldi kintézetek adományozásával automatikusan együtt járt az örökletes nemesség. A Mária Terézia Katonai Rend birtokosai 1895-ig a birodalom mindkét felében (Magyarországon ezen időpont után is) megkapták a lovagi címet, ezt követően Ausztriában már csak a közönséges nemesi címet, viszont jogosultak voltak a bárói rang kérelmezésére. A Magyar Királyi Szent István Rend és az Osztrák Császári Lipót Rend nagykeresztjével kitüntetettek, továbbá az Osztrák Császári Vaskorona Rend I. osztályú lovagjai titkos tanácsosi címet kaptak, a Szent István Rend kiskeresztjével rendelkezőket bárói vagy akár grófi rangra is emelheték. A Lipót Rend parancsnoki keresztjei és a Vaskorona Rend II. osztályú lovagjai a bárói rangot, a Lipót Rend lovagjai és a Vaskorona Rend III. osztályát bírók lovagi címet kaptak. Vö.: Binder: i. m. 54–59. o.

A nemesi cím használatát igazoló eljáráshoz kötötték, ismert főrangú családok esetében ettől eltekintettek. Többször szabályozták (legutoljára 1916-ban) a tisztek nemesítési eljárását.

A tisztek ingyen kapták nemesi pátensüket, gyakorlatban legalább 120–150 Ft-ot kellett fizetniük, megvásárolhatták nemesi előnevüket és megtervezhették címerüket. Többen annak a helynek a nevét választották előnévként, ahol születtek (pl. devecei Schultheisz Emil), vagy ahol csatában harcoltak (pl. Moritz Auffenberg, Freiherr von Komarow, Josef Roth, Freiherr von Limanowa-Lapanow), vagy ezredük állomásozott. Az első vi-

gi, három külföldi hercegi, 13 osztrák, három pedig magyar grófi, 34 fő (19,1%) osztrák, 11 magyar bárói ranggal, 17 személy osztrák lovagi, 15 generális osztrák „Edler von”, 30 (16,85%) osztrák, 18 pedig magyar közönséges nemesi címmel rendelkezett. 57-en (32%) osztrák, 25-en (14%) magyar, ketten külföldi nemesi előnévvel bírtak.

Öröklött nemességgel 68 fő (38,2%) büszkélkedhetett, a főnemeseik között 12 osztrák és 3 magyar, a nemesek között 37 (20,78%) osztrák, 13 magyar volt, továbbá hárman bírtak öröklött külföldi hercegi ranggal.

A legtöbben maguk, érdemeikért részesültek nemesítésben. Saját jogán 32 tábornok (17,97%) kapott osztrák, 12 pedig magyar főnemesi, 39 generális (21,91%) osztrák, 17 fő magyar nemességet pályája során.

Az 1920-as években a magyar királyi honvédségben szolgálók vagy Magyarországon élők közül négyen kaptak vitézi címet, József Ágost főherceg pedig a Vitézi Szék főkapitányi tisztét is elnyerte.

A tábornoki elitből 97 fő (54,49%) titkos tanácsosi, 42 (23,59%) császári és királyi ezredtulajdonosi címet kapott (Szurmay Sándor egyedülként a 20. honvéd gyalogezredét), két személy vadászászlóalj tulajdonosa, hét valamely német ezred főnöke, egy spanyol vadászászlóalj főnöke, egy pedig egy orosz gyalogezred tulajdonosa lett. Mérnöki címet 11, császári és királyi kamarásit 10, díszpolgárit 25 (14%), díszdoktorit 12 generális kapott. Az osztrák Urak Házának 19, a Magyar Főrendiháznak 4, az 1927 utáni magyar felsőháznak 5 fő volt tagja örökös vagy élethosszig tartó jogon. A Mária Terézia Katonai Rend kancellári, káptalani elnöki vagy tagsági tisztét összesen 11 személy töltötte be.

Díszdoktori és díszpolgári címek adományozása a tábornokok számára széles körben bevett szokás volt. A kitüntetettnek előbb az uralkodó beleegyezését kellett megszereznie a cím viseléséhez. A titkos tanácsosi címmel nem járt semmilyen hivatal.

Az ezredtulajdonosi kinevezés 1868 óta csak tiszteletbeli méltóságot jelentett. A kinevezett tisztnek különleges alkalmakkor (pl. az uralkodó előtti szemlén, katonai parádén) jogában állt a csapattest ezredesi egyenruháját viselni és annak parancsnokságát átvenni. Az ezred hadrendi száma mellett a tulajdonosa nevét is viselte, de csak akkor, ha már nem volt egy másik elnevezése. A tábornokok közül többen nemcsak monarchiabeli, hanem külföldi, elsősorban szövetséges államok ezredeinek tulajdonosai is voltak.

Az uralkodóval legközelebbi rokonságban álló főhercegek többnyire fiatalon kaptak ezredtulajdonosi címet, néhányan (pl. József Ágost főherceg) csak akkor, amikor ezredesi rangot értek el. A főhercegek közül többen különböző fegyvernemhez tartozó ezredek tulajdonosai is voltak.

Az osztrák–magyar generálisok az első világháború előtti évtizedekben már főként hadtestparancsnoki vagy hasonló magas beosztást elérve részesültek ezredtulajdonosi kinevezésben. A vezénylő tábornokok rendszerint hadtestük területéről kaptak egy ezredet, a lovasságtól vagy tüzérségtől származók általában lovas vagy tüzérezredet. Néhány, a Monarchiában élő német herceg,¹⁰⁰ valamint külföldi uralkodók is gyakran szerepeltek a

lágháború alatt több tábornok ugyanazt a nemesi előnevet kapta, mivel ugyanabban a csatában vettek részt, pl. Szurmay Sándor és Plank Ede egyaránt az uzsoki előnevet használta.

¹⁰⁰ A szövetséges uralkodók közül II. Vilmos a császári és királyi csapattestek közül a 34. gyalogezred, a 7. huszárezred és a 25. tábori tarackos ezred, I. Ferdinánd bolgár cár a 11. huszárezred, a 26. tábori vadászászs-

k. u. k. ezredtulajdonosok között. A kinevezést az illető ország részéről hasonló kinevezéssel viszonyították. A világhégés alatt a szövetséges német hadsereg hadvezérei közül azok kaptak ezredtulajdonosi kinevezést, akiknek parancsnoksága alatt osztrák–magyar seregtestek is harcoltak, pl. Hindenburg tábornagy a 69. gyalogezred, Mackensen vezérezredes a 10. közös huszárezred, Falkenhayn gyalogsági tábornok a 81. közös gyalogezred, Woysch tábornagy a 138. gyalogezred tulajdonosságát nyerte el.¹⁰¹ I. (IV.) Károly 1917–1918-ban a hadsereg tábornagynak marsallbotot adományozott.¹⁰²

Hadjáratok

A birodalom hadserege 1867 és 1914 között élte át fennállásának egyik leghosszabb békeidőszakát, a tiszteknek hosszú évtizedeken át nem volt módjuk a harctéren megmérteni alkalmasságukat, az évente megrendezett hadgyakorlatok pedig alig vagy egyáltalán nem hasonlítottak a korszerű háborús harchelyzetekre. A legtöbb tábornokra jellemző volt a háborús tapasztalatok hiánya, csupán kisebb részük (75 fő, 42,13%) vett részt a Habsburg-monarchia által vívott dinasztikus háborúkban és hadjáratokban, megszálló hadműveletben, azonban közülük is csak 35 személy (19,66%) harcolt ütközetben vagy csatában, a többiek jelen voltak ugyan, de nem szagoltak puskaport. Legtöbben (40 fő, 22,5%) Bosznia–Hercegovina 1878. évi okkupációjának, 19-en az 1882-es dél-dalmáciai és hercegovinai felkelés leverésének voltak részesei. Kilencen az 1866. évi porosz–osztrák, négyen az 1859-es piemonti–francia–osztrák háborúban harcoltak, egy fő az 1848–49-es itáliai és magyarországi hadjáratnak, egy az 1864. évi porosz–osztrák–dán háborúnak, egy a Novipazari Szandzsák 1879-es megszállásának volt résztvevője, három személy megfigyelőként volt jelen a dualizmus időszakában különböző külföldi katonai missziókban.¹⁰³ Nyolcan több háborúban, illetve hadjáratban is részt vettek.¹⁰⁴

Előmenetel

A generálisok előmenetelét és az általuk elért legmagasabb katonai rangok megoszlását vizsgálva megállapítható, hogy az osztrák–magyar hadsereget irányító tábornokok minél magasabb rangot értek el, számuk annál kevesebb, vagyis a rangok eloszlása egy képzeletbeli piramishoz hasonlítható, amely csúcsától lefelé egyre szélesedik. Az összes

lőalj és a 60. nehéz tábori tüzérezred tulajdonosi címét kapta meg. Ernst August cumberlandi herceg a 42., Philipp Sachsen-Coburg und Gotha herceg az 57. közös gyalogezred tulajdonosa volt.

¹⁰¹ *Vitéz Csaszkcóczy Emil: Ezredtulajdonosok az osztrák–magyar hadseregben. Magyar Katonai Szemle, 1938/7. sz. 231–240. o.*

¹⁰² *Ludwigstorff: i. m. (1989.) 29–31. o.*

¹⁰³ Blasius Schemua az osztrák–magyar katonai misszió tagjaként 1880–1881-ben a kurd felkelés leverésére indított perzsa expedícióban, Wladimir Giesl mint császári és királyi katonai attasé 1897-ben a görög–török háborúban megfigyelőként, Maximilian Csicseric az 1904–1905-ös orosz–japán háborúban az orosz főhadiszálláson hadiattaséként vett részt.

¹⁰⁴ Eugen Albori (1859, 1878), Friedrich Beck-Rzikowsky (1848–49, 1859, 1866, 1878 – ezzel ő a legharcedzettebb), Arthur Bolfras (1859, 1866, 1878), Franz Conrad von Hötzendorf (1878, 1882), Galgóczy Antal (1866, 1878, 1882), Maximilian Orsini und Rosenberg (1864, 1866), Eduard Pucherna (1866, 1878), Alexander Üxküll-Gyllenband (1866, 1878).

általam vizsgált személy kereken egyharmadát a gyalogsági tábornokok (59 fő, 33,14%) tették ki, őket a címzetes gyalogsági tábornokok követték mintegy feleannyian (27 személy, 15,16%), majd a vezérezredek (25 fő, 14%), a táborszernagyok (19 személy) következtek. A lovassági tábornokok és a címzetes táborszernagyok azonos számban (egyaránt 15 fő) képviseltették magukat, a címzetes lovassági tábornokok és a tábornagyok száma (9-9 ember) szintén megegyezett. A csupán címzetes gyalogsági, lovassági tábornoki és táborszernagy rangot viselők száma meglehetősen magas, összesen 51 fő (28,65%) volt.

A tábornagyok¹⁰⁵ 43-51 éves korukban érték el a vezérőrnagy, 61-68 évesen a tábornagy rangot. A főhercegek természetesen jóval korábban: Frigyes 26, Jenő 30, József Ágost 36 évesen lettek tábornokok, a közülük legfiatalabb József Ágost már 46, Frigyes 58, Jenő viszont csak 63 évesen kapta meg tábornagy kinevezését.

A vezérezredek a vezérőrnagy rangot 41-56, a vezérezredest 55-85 évesen (átlagosan 57-61 éves korukban) kapták meg. Három generális a vezérezredesti rangot tulajdonképpen az uralkodó szolgálatban eltöltött hosszú évtizedek honorálásaként kapta: Friedrich Beck-Rzikowsky 85, Arthur Bolfras 77, Eduard Paar 78 évesen részesült ebben a kegyben. E rang esetében is kivételt képeztek a főhercegek, hiszen József Ferdinánd 36 évesen vezérőrnagy, 43 éves korában pedig vezérezredest, Leopold Salvator ugyanakkor 32, illetve 52 éves.

A gyalogsági tábornokok 23-60, a lovassági tábornokok 36-56, a táborszernagyok¹⁰⁶ 44-60, a címzetes gyalogsági tábornokok 45-56, a címzetes lovassági tábornokok 37-55, a címzetes táborszernagyok 45-54 éves korukban érték el a vezérőrnagy rangot. Gyalogsági tábornokká 42-66, lovassági tábornokká 45-72, táborszernaggyá 54-71, címzetes gyalogsági tábornokká 53-63, címzetes lovassági tábornokká 57-65, címzetes táborszernaggyá pedig 57-64 évesen nevezték ki őket.

A főhercegek ebben a rangosztályban is előnyt élveztek: Lajos Viktor 23 évesen vezérőrnagy, viszont csak 66 évesen gyalogsági tábornok, Peter Ferdinand 36 évesen tábornok, 42 évesen gyalogsági tábornok. Franz Salvator 36 évesen vezérőrnagy, 45 évesen lovassági tábornok.

A fényes és gyors katonai karrier lehetősége a hadseregben csupán az uralkodóház és néhány azzal rokon főhercegi, hercegi család számára volt lehetséges. Ferenc József megkövetelte családtagjaitól és rokonaitól, hogy katonai pályára lépjenek, őket általában gyorsan előléptette a családi hierarchiában elfoglalt helyük és nem tehetségük vagy elért eredményeik alapján. A császár és király úgy vélte, hogy a magas parancsnoki beosztásokhoz szükséges adottságaik veleszületett tulajdonságok. Ez magyarázza, hogy sokan közülük már fiatalon főparancsnoki, főfelügyelői és egyéb magas beosztásokat töltöttek be.¹⁰⁷

A generálisok közül 41-en (23%) közkatonaként kezdték pályafutásukat, 37-en (20,78%) a közös hadseregben, hárman a magyar királyi honvédségben, egy fő pedig a Landwehrben. Heten egyéves önkéntesként kerültek a haderő kötelékébe, akiket később

¹⁰⁵ A k. u. k. hadseregben 1895, Albrecht főherceg halála óta nem használták a tábornagy rangot, azt 1914. 12. 08-án először Frigyes főherceg kapta meg.

¹⁰⁶ A háború folyamán az utolsó, akit tényleges tábornoki rangba léptettek elő 1918. 11. 01-jén Johann Graf Salis-Seewis táborszernagy volt.

¹⁰⁷ *Deák*: i. m. 208–209. o.

aktiváltak. Utóbbiak a rangsorban általában utolérték azokat a pályatársaikat, akik eleve hivatásos tisztként kezdték szolgálatukat.

Öt tábornokot (közülük három magyart) az utódállamok hadseregeiben is előléptettek, vagy legalábbis megtartották korábbi rangjukat: Eduard Böhm-Ermolli a csehszlovák hadseregben 1928-ban tartalékos hadseregtábornok, majd 1938-ban a német Wehrmacht szolgálaton kívüli vezértábornagya, Maximilian Csicseric 1941-ben horvát vezérezredes, József Ágost 1918 ősztől magyar királyi tábornagya, Kárász Ernő magyar királyi nyugállományú tüzérségi tábornok, Szurmay Sándort pedig 1941-ben magyar királyi vezérezredessé nevezték ki.

Több generális katonai pályafutásában, karrierjében párhuzamosságok figyelhetők meg.¹⁰⁸ A világégés végére azonos rangot elért tábornokok legfeljebb néhány év eltéréssel léptek elő az egyes rendfokozatokba. A vezérkari képesítést szerzettek gyorsabban haladtak előre a katonai hierarchiában.

Az előléptetések¹⁰⁹ békeidőben általában május és november 1-jével rangsorban történtek. A közös hadseregben a közös hadügyminiszter, a két honvédségnél a honvédelmi miniszter tett javaslatot az uralkodónak. Őrnaggyá azokat a tiszteket rukkoltatták elő, akiket méltónak tartottak arra, hogy pályafutásukat ezredesekként vagy tábornokokként fejezzék be, továbbá sikeresen elvégezték a megfelelő különleges előkészítő tanfolyamot. A tényleges vagy címzetes tábornokok és ezredesek az uralkodó által aláírt parancsot kaptak.¹¹⁰

Hadjáratok vagy a világháború idején természetesen nagy eltérések mutatkoztak, hiszen jó néhányan a fronton vagy a hátszágban szerzett háborús érdemeikért soron kí-

¹⁰⁸ Csak néhány példa: Hugo és Otto Meixner von Zweienstamm ikertestvérek voltak, akiket mindig egyszerre léptettek elő. Otto azonban 1913. 05. 01-jén fél évvel korábban lett gyalogsági tábornok (mindkettőjük legmagasabb rangja), mint testvére. A két 1872-ben született Habsburg főherceg, József Ágost és Joseph Ferdinand előmenetelét összehasonlítva megállapítható, hogy József Ágost már 18 évesen, 1890-ben megkezdte katonai pályafutását, míg Joseph Ferdinand csak két évvel később. Ennek ellenére ezredesi, vezérőrnagyi, altábornagyi előléptetésükre ugyanakkor, lovassági, illetve gyalogsági tábornoki kinevezésükre három, vezérezredesi előléptetésükre nyolc hónap különbséggel (mindkettő Ferdinand javára) ugyanabban az évben került sor, viszont József Ágost még a világégés utolsó napjaiban tábornaggyá rukkolt elő.

¹⁰⁹ A kötet adattár részében minden esetben a rangfokozatba történt kinevezés, azaz az uralkodói jóváhagyás dátumát szerepeltettem és nem azt az időpontot (általában néhány nappal vagy héttel később, illetőleg előbb), amikor a rangot már ténylegesen viselte az illető.

¹¹⁰ Néhány tiszt előléptetését visszatartották egy évre, ha képzettségük, vezetési gyakorlatuk nem bizonyult elegendőnek, vagy nem tanulták meg az ezrednyelvet, ismét másoknak a jellemét ítélték kiforratlannak. A honvédségnél gyorsabban lehetett előre lépni, pl. az 1890-es években a Ludovikát végzett hadnagyból 9 év alatt lehetett százados, megelőzve a k. u. k. tisztek avanszálásának tempóját. Vö.: *Hajdu*: i. m. 104. o.

A honvédséghez vagy a Landwehrhez történt áthelyezés előnyös volt a tisztek számára, hiszen többnyire vagy azonnal, vagy néhány hónap múlva előléptetéssel járt.

A minimális várakozási idő fegyvernemenként is különbözött, a minimumot a soron kívüli előléptetésnél sem lehetett mellőzni. Egy rangfokozat átugrásáról szó sem lehetett, még háborúban sem. A fegyvernemenkénti eltéréseket jellemezheti, hogy amíg egy gyalogos ezredes átlagéletkora 51,8 év, egy lovassági ezredesé 46,2 év, egy vezérkari ezredesé 45,6 év, egy tüzér ezredesé 55 év. A vonatcsapatoknál még lassúbb volt az előrelépés. Vö.: *Hajdu*: i. m. 217–218. o.

A közös hadseregben és a honvédségnél minden évben megrendezésre került ún. őszi gyakorlatokon a csapatok és a légénység gyakorlatoztatása mellett többek között az előléptetendő tisztek alkalmasságát is kipróbálták a gyakorlatban, amely általában a korábbinál magasabb szervezeti egységek, csapatok vezetését jelentette. Elöljáróik szigorúan véleményezték teljesítményüket, mely befolyásolhatta a magasabb rangba történő előrelépésüket vagy annak elmaradását.

vüli előléptetésben részesültek. Utóbbira, amely csak egy-egy év előnyt adott, nem csupán a harctéren tanúsított hősiesség, hanem a kiváló egyéni tulajdonságok és cselekedetek alapján is sor kerülhetett. A soron kívüli avanszáshoz az értékelő bizottságnak feliratban kellett fordulnia az uralkodóhoz, aki különleges kegyként engedélyezte az ilyen előléptetéseket.¹¹¹

Német mintára 1915-ben vezették be a vezérezredesi rangot a Monarchia hadseregében. Az első, aki azt megkapta, Jenő főherceg volt 1915. 05. 22-én, őt 1915. 06. 23-án Franz Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök követte.

Az arra érdemes tábornokokat aktív szolgálatuk végén betöltött rangjuknál egy rendfokozattal magasabban nyugdíjazták. Ez a címzetes rang azonban nem járt több nyugdíjjal, csak kevéssel nagyobb presztízzsel.

Már 1867-ben meghatározták az egyes rangfokozatokban minimálisan eltöltendő évek számát (ez hadnaggyá történő előléptetésnél 3,5 év, századosná váló előrukkolásnál 4 év, őrnagyi előrelépésnél 4 év, ezredessé avanszáshoz 3 év volt, azaz legalább ennyit kellett szolgálni az előző rangban),¹¹² továbbá megsabták minden rendfokozat számára a felső korhatárt is.

A főhadnagyi rang esetében általában 4-5, a századosinál 4-6, az őrnagynál 6-10, az alezredesinél 3-4, az ezredesinél 3-6 év volt a várakozási idő. Egy csapattiszt, aki összesen egy alkalommal kaphatott egyévi rangelőnyt, mintegy harmincévi szolgálat után érte el az ezredesi rendfokozatot, vezérkari tisztársá ugyanakkor 20-25 évi szolgálat után már vezérkari ezredes lehetett.

Az egyes tábornoki rangokba történő előrelépés várakozási ideje a világháború második esztendejében (1915 szeptemberében) a következőképpen alakult: gyalogsági tábornok 3 év 4 hónap, altábornagy 2 év 10 hónap, vezérőrnagy 3 év 4 hónap, ugyanakkor az ezredesi előléptetésre csak 1 év 10 hónapot kellett várni.¹¹³

A Monarchia haderejében a gyors előléptetés kulcsa, döntő tényezője az iskolai végzettség és a felsőbb fokú továbbképző tanfolyamok elvégzése volt. Akik valamilyen al-és/vagy főreáliskolán, majd ezt követően valamelyik katonai akadémián végeztek, nagyobb esélyük volt a Hadiiskolára, utána pedig a vezérkarba való bejutásra, ahonnan végül a tábornokok kerültek ki. Valamelyik jó iskolába történő felvétel és a tanulmányi eredmény függött a tisztjelölt társadalmi származásától, a szülői ház kulturális légkörétől, a tiszt apjának hivatalos összeköttetéseitől. A tiszt karrier így részben, közvetve és nem kizárólagosan egy társadalmi osztályhoz vagy réteghez tartozás függvénye volt.¹¹⁴ A felekezeti vagy nemzetiségi hovatartozásnak azonban semmiféle szerepe sem volt a tiszt karrier alakulásában.

¹¹¹ Deák: i. m. 212. o.

¹¹² Sereinig: i. m. 74. o.

¹¹³ Vö.: KA MKSM 1915 69-1/9-1.

¹¹⁴ Deák: i. m. 234–236. o.

Beosztás

A generálisok váltakozva töltöttek be vezérkari és gyakorló csapattiszti beosztásokat¹¹⁵ pályájuk során.

Az osztrák–magyar tábournoki kar legmagasabb rangot elért tagjainak közel fele (84 fő, 47,19%) végig aktívan szolgált az első világháború során, elenyésző részük (7 személy) egyáltalán nem. Kevesebb, mint egyötödüket (32 fő, 17,9%) aktiválták és alkalmazták valamilyen beosztásban a világháború alatt még 1914 előtt vagy a háború folyamán bekövetkezett nyugdíjazásból, illetőleg várakozási illetékekkel szabadságolt állományból.

A világháborúban a generálisok több mint fele (95 fő, 53,37%) felváltva szolgált a fronton, illetve a hátszágban. 29 személy (16,29%) végig a fronton harcolt, 48 fő (26,96%) pedig végig a hátszágban látott el különböző beosztásokat.

A leghosszabb ideig – több mint 72 évet – Friedrich Beck-Rzikowsky vezérezredes, rajta kívül pedig Eduard Paar vezérezredes és Alexander Üxküll-Gyllenband lovassági tábornok (mindkettő 61 évet) szolgált egyfolytában.

A tábornokok közül tisztii pályája kezdetén 80 fő (44,94%) a gyalogságnál, 31 (17,41%) a lovasságnál, 27 (15,16%) a műszaki fegyvernemnél, 19-19 a tüzérségnél, illetve a vadászalakulatoknál szolgált. Kettő (Ernst August herceg és Lajos Viktor főherceg) nem szolgáltak ténylegesen a Habsburg-monarchia haderejében.

Pályája során végig a közös hadseregben teljesített szolgálatot 124 generális (69,66%), három fő (Hazai Samu, Nikić János, Szurmay Sándor) mindvégig a magyar királyi honvédségben, Ignaz Verdross pedig a császári-királyi Landwehrben. Tizenhat, nagyrészt magyar származású tábornok a közös hadseregben kezdte szolgálatát, de pályája második felében – általában az 1890-es vagy a századforduló utáni években, részben saját kérésére – áthelyezték a magyar királyi honvédséghez,¹¹⁶ két főt pedig a császári-királyi Landwehrhez. A generálisok közül tízen hosszabb-rövidebb ideig szolgáltak a honvédségnél, illetve a háború alatt valamennyi ideig honvéd csapatvezeteket vezettek. A Landwehrben békeidőben és a világháború során ilyen módon összesen 15 tábornok teljesített szolgálatot. A különböző testőrségeknél 7 személy fejezte be pályafutását.¹¹⁷

A Habsburg főhercegek közül öten a családi hagyományok szerint 14 évesen, kettő idősebb korukban kezdték meg katonatiszti szolgálatukat.¹¹⁸

Az első világháborús tábournoki kar – röviddel ugyan, de – túlélte a Monarchia hadseregének vereségét és a birodalom széthullását. Közel háromnegyedüket (131 fő, 73,59%) a világháború befejezése után, 1918. december 1-jén (46 személy, 25,84%) vagy 1919. ja-

¹¹⁵ A kötet lexikon részében a részletes katonai pályafutás bemutatásakor a valamely beosztásba történt kinevezés dátumát vettem alapul és nem annak tényleges átvételét, a szolgálat tényleges megkezdésének időpontját.

¹¹⁶ Például Hauer Lipót, Kárász Ernő, Kornhaber Adolf, Franz Rohr, Siegler Konrád.

¹¹⁷ Karl Auersperg, Friedrich Beck-Rzikowsky, Viktor Dankl, Josef Gaudernak, Lónyay Albert, Friedrich Sachse, Alexander Üxküll-Gyllenband. A többnyire nemesekből, de mindenesetre jó házból való tisztékből álló magyar testőrséghez bejutni kitüntetésszámba ment, a szolgálat könnyű és előkelő volt és sokszor a nyugdíjazásig tartott, azonban akit oda helyeztek többnyire abban a rangban fejezte be pályafutását, amelyben odahelyezték. *Hajdu*: i. m. 225–226. o.

¹¹⁸ Eugen, Friedrich, Franz és Leopold Szalvator, valamint Peter Ferdinand 14, József Ágost 18, Joseph Ferdinand 20 éves korában kezdte el szolgálatát.

nuár 1-jén (83 fő 46,62%) helyezték végleg nyugállományba.¹¹⁹ Két generális nyugdíjazása csak 1919. március 1-jén, 38 főé (21,34%) még a háború vége előtt következett be.¹²⁰ Már a viláégés kirobbanása előtt sor került 10, a háború alatt pedig 11 személy nyugdíjazására, akiket később aktiváltak, vagy egyszerűen meghagyták őket korábbi beosztásukban. A nyugdíjak összege a legutolsó elért rangtól függően differenciált volt.¹²¹ A Monarchia 1918 őszi felbomlása után a legtöbb tábornok Ausztriában (127 fő, 71,34%) telepedett le. Az összes általam vizsgált generális több mint fele (93 fő, 52,24%) Bécsben lakott, a nyugdíjas tisztek és tábornokok között kedvelt Grazban 12-en, az Osztrák Köztársaság más településein további 22-en (12,35%) éltek.

A történelmi Magyarország területén 34 generális (19,1%), a későbbi trianoni államterületen 25 (14%), – közülük Budapesten 19 – fő telepedett le. A háború után Csehszlovákiához csatolt Felvidéken 5, a Szerb–Horvát–Szlovén–Királyság részét képező Horvátországban 3, a Romániához tartozó Nagyváradon egy fő élt. Csehszlovákiát (az említett öt felvidéki illetőségű személyen kívül) 4 fő, Olaszországot két fő választotta tartózkodási helyül.

Ausztriában a nyugdíjakat megtagadták azoktól, akik nem tudták igazolni, hogy 1918 előtt az új Osztrák Köztársaság területének állandó lakosai voltak. Többen, így pl. a horvát Svetozar Boroević tábornagy csak tengődtek az új Ausztriában. A délszláv állam megvonta tőle a belépési vízumot, s még a személyi tulajdonát is elkobozta.¹²² Arthur Arz sanyarú sorsán is csak a magyar államtól 1926-tól kapott nyugdíj enyhített valamelyest.

1918 decembere után a vizsgált személyek közül mindössze hatan szolgáltak tovább a Monarchia utódállamainak hadseregeiben, közülük négyen (Balás György, Csanády Frigyes, József Ágost főherceg, Sorsich Béla) a Magyar (Királyi) Nemzeti Hadseregben, illetve a magyar királyi honvédségben,¹²³ ketten (Julius Kaiser és Alfred Rohm) a közös hadügy felszámolásán dolgoztak még néhány hónapig. Alois Schönburg-Hartenstein politikusként szolgálta hazája hadseregét: 1933–34-ben osztrák honvédelmi államtitkár, majd honvédelmi miniszter lett.

Ausztria Németország általi, 1938. márciusi anektálása utat nyitott az egykori császári és királyi tisztek második karrierje előtt, akik közül összesen 220 szolgálta Hit-

¹¹⁹ 1918. 12. 01-jén az összes tábornagyot és vezérezredest, továbbá rangra való tekintet nélkül az uralkodóház volt tagjait, 1919. 01. 01-jén pedig a tényleges és címzetes gyalogsági, lovassági és táborszernagyi rangot viselőket nyugdíjazták. Utóbbiak közül néhány aktivált vagy szabadságot állományút már 1918. december 1-jén nyugállományba helyeztek.

¹²⁰ Kilenc személy vagy nem szolgált ténylegesen a hadseregben, vagy nem érte meg a világháború végét és a nyugdíjazást.

¹²¹ A nyugdíj összege megfelelt a tiszttel aktív szolgálata utolsó éve illetményének. A tábornagy nyugdíja 24 000 korona, a vezérezredesé 20 000 korona, a gyalogsági és lovassági tábornoké, valamint a táborszernagyé 16 800–18 000 korona, amelyhez 1100–1200 korona lakhatási pótlék járt. A leszolgált évek számától függően a gyalogsági, lovassági tábornoki és táborszernagyi rangúak esetében a magasabb összegek a legalább 40 évet szolgáltakra vonatkoznak. Vö.: KA Pensionsbuch Generäle Band V. 1–88. o. A nyugdíjak a világháború utáni magas infláció következtében gyorsan veszítettek értékükből.

¹²² *Deák*: i. m. 264. o.

¹²³ Őket, továbbá az alkalmazás nélküli, Magyarországon élő nyugdíjas tábornokokat 1919–1920-ban egy igazoló eljárásnak vetették alá, melynek során számot kellett adniuk az 1918 őszétől 1919 augusztusáig folytatott tevékenységükről. Lásd: *Rendeleti Közlöny a Magyar Hadsereg számára*. Szabályrendeletek. 1919/52. szám. 193–197. o.

lert.¹²⁴ A volt első világháborús tábormokok közül csupán néhányan és csak érintőlegesen kerültek ebbe a „kiváltságos” helyzetbe: pl. Eduard Böhm-Ermolli 1940-től a német Wehrmacht vezértábornagy, Alfred Krauss pedig gyalogsági tábormoki egyenruhájának viselésére volt jogosult, ami inkább csak presztízserétkkel bírt, aktív szolgálatukról hajlott koruk miatt már szó sem lehetett.

Fontosabb írások

A generálisok több mint a felének (98 fő, 55%) a nevéhez nem köthető semmilyen írásmunka, 80 tábormok (44,94%) neve alatt jelent meg valamilyen írásmű, akik kivétel nélkül vezérkari képesítéssel bírtak.¹²⁵ Műveik számát és minőségét tekintve tizenöten jelentős hagyatékot hagytak az utókorra.¹²⁶ A különösen termékeny és hadtörténeti, hadelméleti alpmunkákat is író szerzők közül Franz Conrad von Hötzendorf, Alfred Krauss, Emil Woinovich németül, Hazai Samu és Szurmay Sándor főként magyarul publikáltak. 42-en (23,59%) főleg különböző katonai és más szakfolyóiratokban napvilágot látott cikkek szerzői voltak, 28-an (15,73%) tanítási segédletet írtak,¹²⁷ hárman (Joseph Ferdinand főherceg, Ignaz Korda, Friedrich Novak) egy-egy alakulat vagy csapattest történetét foglalták össze. Kilencen (pl. Arthur Arz, Moritz Auffenberg, Franz Conrad von Hötzendorf, József Ágost főherceg, Ludwig von Fabini, Josef Stürgkh, Szurmay Sándor) a világháború után vetették papírra visszaemlékezéseiket. A bécsi Hadilevéltárban hosszabb ideig szolgálók közül négyen (Peter Hofmann, Hermann Kusmanek, Ludwig Matuschka, Emil Woinovich) egy-egy komolyabb vezérkari összefoglaló munka megírásában vettek részt. Öten csata, illetve harcleírásokat is megjelentettek. Karl Kuk civil irodalmi munkássága is elismerésre méltó. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a főként vezérkari beosztásokban szolgált tábormokok közül többen érezték magukban késztetést hadtudományi és esetenként irodalmi témájú művek vagy cikkek publikálására, világháborús élményeik megörökítésére.

Összefoglalóan kijelenthetjük, hogy az osztrák–magyar szárazföldi haderőt a Nagy Háború folyamán zömében végig aktívan vagy csupán annak egy részében szolgáló, 50-es és 60-as éveikben járó, háborús tapasztalatokkal nem vagy csak alig rendelkező, tényleges tábormoki rangokat viselő, pályájuk során vezérkari és csapattiszti szolgálati tapasztalatokat egyaránt szerzett, mintegy egy heted részben magyarokból álló tábormoki elit irányította, amelynek tagjai főként a világégés utáni két évtizedben hunytak el. A legmagasabb rangot elérte és ezzel együtt a haderő legfontosabb posztjait betöltő generálisoknak jelentős szerepük volt abban, hogy a birodalom soknemzetiségű hadserege végig egységes maradt, általában jól megállta helyét a frontokon – sőt időnként jelentős győzelmek kivívására is képes volt –, s 1918. november elején még akkor is harcolt, amikor a Monarchia államalakulatként már megszűnt létezni.

¹²⁴ *Deák*: i. m. 265. o.

¹²⁵ A tábormokok főbb művei listájának összeállításakor főleg a bécsi és a budapesti nagyobb könyvtárakban, illetőleg a személyes hagyatékokban megtalálható anyagokra támaszkodtam.

¹²⁶ Például Arthur Arz, Moritz Auffenberg, Franz Conrad von Hötzendorf, Hazai Samu, József Ágost főherceg, Alfred Krauss, Kasimir Lütgendorf, Szurmay Sándor, Emil Woinovich.

¹²⁷ Példának okáért Karl Glückmann, Karl Kirchbach, Alexander Krobotin, Kasimir Lütgendorf, Karl Pflanzner-Baltin, Plank Ede, Franz Rohr.

Melléletek

1.

*A statisztikákban leggyakrabban szereplő,
a 178 generális számának arányában megállapított százalékos arányok*

<i>Személyek száma</i>	<i>Százalékos érték</i>
1	0,56%
2	1,12%
3	1,68%
4	2,24%
5	2,8%
6	3,37%
7	3,93%
8	4,49%
9	5,05%
10	5,61%
11	6,17%
12	6,74%
13	7,3%
14	7,86%
15	8,42%
16	8,98%
17	9,55%
18	10,11%
19	10,67%
20	11,23%

2.

*A Monarchia első világháborús tábornoki karából
legmagasabb rangot elért 178 személy listája
(tábornagyok, vezérezredek, gyalogsági tábornokok,
lovassági tábornokok, tábornagyok)*

Albori, Eugen Freiherr von, gyalogsági tábornok
Appel, Michael Edler von, gyalogsági tábornok
Arz, Arthur, Freiherr von Straussenburg, vezérezredek
Auersperg, Karl Graf von, lovassági tábornok
Auffenberg, Moritz, Freiherr von Komarów, gyalogsági tábornok
Bacsák Zsigmond, benefai, címzetes lovassági tábornok
Balás György, lissai báró, címzetes tábornagy
Bartheldy István, zsarnóczai, címzetes tábornagy
Beck-Rzikowsky, Friedrich Graf von, vezérezredek
Bellmond, Anton, Edler von Adlerhorst, gyalogsági tábornok
Benda, Adalbert Edler von, tábornagy
Benigni in Müldenber, Siegmund Graf von, tábornagy
Bissingen und Nippenburg, Ferdinand, Graf von, címzetes lovassági tábornok
Blénesi, Alexander, tábornagy
Bockenheimer, Franz, Ritter von Bockenheim, tábornagy
Bogat, Stephan, Freiherr von Kostanjevac und Panos, címzetes gyalogsági tábornok
Bolfras, Arthur, Freiherr von Ahnenburg, vezérezredek
Boroević, Svetozar, von Bojna, tábornagy
Böhm-Ermolli, Eduard Freiherr von, tábornagy
Braun, József, címzetes lovassági tábornok
Braun, Rudolf von, tábornagy
Brudermann, Adolf Ritter von, lovassági tábornok
Brudermann, Rudolf Ritter von, lovassági tábornok
Ceipek, Josef Edler von, címzetes tábornagy
Chavanne, Rudolf Edler von, gyalogsági tábornok
Colard, Hermann von, gyalogsági tábornok
Colerus, Emil, von Geldern, gyalogsági tábornok
Conrad, Franz, Graf von Hötzenndorf, tábornagy
Czibulka, Klaudius, Freiherr von Buchland, gyalogsági tábornok
Csanády Frigyes, békési, gyalogsági tábornok
Csicseric, Maximilian, von Bacsány, gyalogsági tábornok

Daniel, Franz Edler von Drinamünde, címzetes tábornagy
Dankl, Viktor, Graf von Krásnik, vezérezredes
Ernst August, Herzog von Cumberland, lovassági tábornok
Eugen, Erzherzog von Österreich, tábornagy
Fabini, Ludwig von, gyalogsági tábornok
Fail-Griessler, Andreas von, gyalogsági tábornok
Fath, Heinrich von gyalogsági tábornok
Festl Lehel, címzetes gyalogsági tábornok
Fox, Vinzenz Freiherr von, gyalogsági tábornok
Frank, Liborius Ritter von, gyalogsági tábornok
Frank, Otto, címzetes tábornagy
Franz Salvator, Erzherzog von Österreich, lovassági tábornok
Friedel, Johann Freiherr von, tábornagy
Friedrich, Erzherzog von Österreich, tábornagy
Galgótzky Antal, gyalogsági tábornok
Gaudernak, Josef, Freiherr von Kis-Demeter, lovassági tábornok
Georgi, Franz von, címzetes gyalogsági tábornok
Georgi, Friedrich Freiherr von, vezérezredes
Gerhauser, Siegmund von, címzetes gyalogsági tábornok
Gerstenberger, Friedrich, Ritter von Reichsegg und Gerstberg, címzetes lovassági tábornok
Giesl, Arthur, Freiherr von Gieslingen, lovassági tábornok
Giesl, Wladimir, Freiherr von Gieslingen, lovassági tábornok
Glückmann, Karl, címzetes tábornagy
Goglia, Ferdinand Ritter von, tábornagy
Goiginger, Heinrich, tábornagy
Guseck, Oskar, Edler von Glankirchen, tábornagy
Habermann, Hugo Edler von, tábornagy
Hadfy Imre, livnói, gyalogsági tábornok
Hauer Lipót, báró, vezérezredes
Hazai Samu, báró, vezérezredes
Henriquez, Johann Ritter von, gyalogsági tábornok
Hess, Rudolf, címzetes gyalogsági tábornok
Hofmann, Peter Freiherr von, gyalogsági tábornok
Hordt, Theodor Freiherr von, gyalogsági tábornok
Horsetzky, Ernst, Edler von Hornthal, gyalogsági tábornok
Hortstein, Lothar Edler von, gyalogsági tábornok
Hugetz, Ernst, címzetes tábornagy
Huyn, Karl Graf von, vezérezredes

Joseph Ferdinand Salvator, Erzherzog von Österreich, vezérezredes
József Ágost osztrák főherceg, magyar királyi herceg, tábornagy
Kaiser, Julius, gyalogsági tábornok
Kaiser, Franz, Edler von Maasfeld, gyalogsági tábornok
Kanik, Franz, gyalogsági tábornok
Kárász Ernő, szigetvári, címzetes tábornagy
Karg, Johann, Freiherr von Bebenburg, címzetes gyalogsági tábornok
Kestřanek, Paul, címzetes gyalogsági tábornok
Kirchbach auf Lauterbach, Johann, Freiherr von, gyalogsági tábornok
Kirchbach auf Lauterbach, Karl, Graf von, vezérezredes
Kletter, Ernst, Edler von Gromnik, gyalogsági tábornok
Koennen-Horák, Ludwig, Edler von Höhenkampf, gyalogsági tábornok
Kolossváry Dezső, kolosvári, lovassági tábornok
Korda, Ignaz Freiherr von, lovassági tábornok
Kornhaber Adolf, pilisi, címzetes gyalogsági tábornok
Kosak, Ferdinand, gyalogsági tábornok
Kövess, Hermann, Freiherr von Kövessháza, tábornagy
Králíček, Rudolf, gyalogsági tábornok
Krauss, Alfred, gyalogsági tábornok
Krauss, Rudolf, gyalogsági tábornok
Krautwald, Josef, Freiherr von Annau, gyalogsági tábornok
Kreysa, Eduard Edler von, gyalogsági tábornok
Křitek, Karl, vezérezredes
Krobotin, Alexander Freiherr von, tábornagy
Kuk, Karl, tábornagy
Kummer, Heinrich, Freiherr von Falkenfehd, lovassági tábornok
Kusmanek, Hermann, von Burgneustädten, vezérezredes
Lehmann, Georg Freiherr von, lovassági tábornok
Leopold Salvator, Erzherzog von Österreich, vezérezredes
Lipoščak, Anton, gyalogsági tábornok
Ljubičić, Stephan Freiherr von, tábornagy
Lónyay Albert, nagylónyai és vásárosnaményi gróf, lovassági tábornok
Ludwig Viktor, Erzherzog von Österreich, gyalogsági tábornok
Lukas, Karl Freiherr von, gyalogsági tábornok
Lütgendorf, Kasimir Freiherr von, gyalogsági tábornok
Madlé, Ottomar, von Lenzbrugg, címzetes gyalogsági tábornok
Magyar Gyula, dömsödi, címzetes tábornagy
Marenzi, Franz, Graf von Tagliuno und Talgate, Markgraf von Val-Oliola,
Freiherr von Marenzföldt und Scheneck, gyalogsági tábornok

Marterer, Ferdinand Freiherr von, gyalogsági tábornok
Martiny, Hugo, von Malastów, vezérezredes
Mattanovich, Erwin Edler von, címzetes gyalogsági tábornok
Matuschka, Ludwig, címzetes gyalogsági tábornok
Meister, Johann, címzetes tábornagy
Meixner, Hugo, von Zweienstamm, gyalogsági tábornok
Meixner, Otto, von Zweienstamm, gyalogsági tábornok
Nagy, Julius, Freiherr von Töbör-Éthe, címzetes lovassági tábornok
Nastopil, Karl von, címzetes gyalogsági tábornok
Nikić János, címzetes gyalogsági tábornok
Njegovan, Viktor von, címzetes gyalogsági tábornok
Novak, Friedrich, címzetes gyalogsági tábornok
Orsini und Rosenberg, Maximilian Graf, címzetes lovassági tábornok
Paar, Eduard Graf von, vezérezredes
Peter Ferdinand Salvator, Erzherzog von Österreich, gyalogsági tábornok
Pflanzer-Baltin, Karl Freiherr von, vezérezredes
Plank Ede, uzsoki, címzetes tábornagy
Potiorek, Oskar, tábornagy
Pucherna, Eduard, gyalogsági tábornok
Puhallo, Paul, Freiherr von Brlog, vezérezredes
Rhemen zu Barenfeld, Adolf Freiherr von, vezérezredes
Rohm, Alfred, Ritter von Hermannstädten, tábornagy
Rohr, Franz, Freiherr von Denta, tábornagy
Rollinger, Leopold, von Rollegg, tábornagy
Roth, Josef, Freiherr von Limanowa-Lapanów, vezérezredes
Sachse, Friedrich, von Rothenberg, címzetes lovassági tábornok
Sachsen-Coburg und Gotha, Philipp, Herzog zu Sachsen, Prinz von Hoheit,
címzetes lovassági tábornok
Salis-Seewis, Johann Graf von, tábornagy
Sarkotić, Stephan, Freiherr von Lovćen, vezérezredes
Scharicz, Georg, Freiherr von Rény, gyalogsági tábornok
Schay Gusztáv, címzetes gyalogsági tábornok
Schemua, Blasius, gyalogsági tábornok
Schenk, Alfred Edler von, gyalogsági tábornok
Scheuchenstuel, Viktor Graf von, vezérezredes
Scheure, Eugen von, tábornagy
Schleyer, Leopold, Freiherr von Pontemalghera, tábornagy
Schmidt, Albert, von Georgeneegg, gyalogsági tábornok
Schoedler, Franz, gyalogsági tábornok

Scholz, Franz, Edler von Benneburg, címzetes tábornagy
Schönburg-Hartenstein, Alois, Fürst Durchlaucht, vezérezredes
Schreitter, Franz, Ritter von Schwarzenfeld, címzetes gyalogsági tábornok
Schreyer, Richard Ritter von, címzetes gyalogsági tábornok
Schultheisz Emil, devecseri, címzetes gyalogsági tábornok
Schwertner, Simon, Ritter von Schwertburg, címzetes gyalogsági tábornok
Scotti, Karl, gyalogsági tábornok
Seibt, Gottfried, Edler von Ringenhardt, címzetes gyalogsági tábornok
Siegler Konrád, eberswaldi, címzetes gyalogsági tábornok
Smekal, Gustav, tábornagy
Šnjarić, Lukas, gyalogsági tábornok
Sorsich Béla, severini, gyalogsági tábornok
Stöger-Steiner, Rudolf, Freiherr von Steinstätten, vezérezredes
Stürgkh, Josef Graf von, címzetes gyalogsági tábornok
Szurmay Sándor, uzsoki báró, gyalogsági tábornok
Tamásy Árpád, fogarasi, tábornagy
Tersztyánszky, Karl, von Nádas, vezérezredes
Tišljár, Michael, Freiherr von Lentulis, címzetes gyalogsági tábornok
Troll, Kamillo, címzetes gyalogsági tábornok
Trollmann, Ignaz, Freiherr von Lovčenberg, gyalogsági tábornok
Tschurtschenthaler, Heinrich, von Helmheim, gyalogsági tábornok
Üxküll-Gyllenband, Alexander Graf von, lovassági tábornok
Verdross, Ignaz, Edler von Drossberg, gyalogsági tábornok
Waitzendorfer, Karl, gyalogsági tábornok
Weber, Viktor, Edler von Webenau, gyalogsági tábornok
Wieber Adorján, címzetes gyalogsági tábornok
Wikullil, Franz Ritter von, címzetes tábornagy
Wittmann, Oskar von, címzetes lovassági tábornok
Woinovich, Emil, Freiherr von Belobreska, címzetes gyalogsági tábornok
Wurm, Wenzel Freiherr von, vezérezredes
Zednik, Viktor, Edler von Zeldegg, címzetes tábornagy
Ziegler, Alfred Ritter von, gyalogsági tábornok
Ziegler, Emil Ritter von, lovassági tábornok

Tibor Balla

THE ELITE OF THE AUSTRO-HUNGARIAN CORPS OF GENERALS IN THE GREAT WAR

(Introduction to a Cyclopaedia)

Summary

In the first part of the study the author writes about the general characteristics of the Imperial and Royal Corps of Generals with the help of the data of the biographical cyclopaedia from this same author, appearing at about the same time with this present study, and giving a survey of the life, military career and deeds during the Great War of the 178 highest-ranking members of the Austro-Hungarian Corps of Generals (of whom 25 were Hungarians). The paper touches upon the difficulties of researching this topic, describes the archival sources, the Hungarian and foreign-language works which the author had used to write his book, giving thus a historiographical summary as well of this field of research.

With the second part of the paper Balla is the first to do a historical-statistical and sociological survey of the generals biographical data, which enables him to give an extensive review concerning the birth, death, nationality, religion, marital status, origin, schooling, language skills, national and international decorations, conferred titles and ranks, participation in campaigns, career, positions of the generals, as well as their writings and their life after World War I. His findings add new viewpoints to the picture of the military elite of the Austro-Hungarian Monarchy.

The study ends with an appendix of the list of names of the cyclopaedia's 178 generals.

Tibor Balla

L'ÉLITE DES OFFICIERS GÉNÉRAUX DE L'AUTRICHE-HONGRIE DANS LA GRANDE GUERRE

(Introduction pour une encyclopédie)

Résumé

Dans la première partie de l'étude, l'auteur présente les caractéristiques générales des officiers généraux impériaux et royaux sur la base des informations de l'encyclopédie à paraître au même moment que le présent article. Cette encyclopédie résume le parcours, la carrière militaire et l'activité pendant la Grande Guerre des 178 officiers généraux – dont 25 Hongrois – les plus haut gradés de l'armée austro-hongroise de la première guerre mondiale. L'auteur parle également des difficultés rencontrées lors de l'étude du sujet, rend compte des sources d'archives utilisées pour la rédaction de l'œuvre, cite les ouvrages édités en hongrois ou en langue étrangère et donne un aperçu de l'historiographie du sujet.

Balla est le premier à entreprendre, dans la deuxième partie de l'étude, l'examen historico-statistique et sociologique des données biographiques des généraux à l'issue duquel il donne une évaluation globale concernant leur naissance, leur décès, leur nationalité, leur religion, leur situation familiale, leur degré d'études, leur connaissance de langue, leurs distinctions nationales et internationales, leurs titres et rangs, leur participation à des campagnes, leur promotion, leurs ouvrages et leur sort après la guerre, ce qui permet d'apporter un nouvel éclairage sur ces généraux et l'élite militaire de la Monarchie.

L'étude se termine par l'annexe qui comprend le nom des 178 généraux traités dans l'ouvrage.

Tibor Balla

ДIE ELITE DES ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN GENERALS KORPS IM GROßEN KRIEG
(Einführung zu einem Lexikon)

Resümee

Der Verfasser stellt im ersten Teil der Studie die allgemeinen Charakteristika des kaiserlichen und königlichen Generalskorps vor, indem er die Daten des unter seinem eigenen Namen ungefähr zeitgleich mit der vorliegenden Arbeit erscheinenden biografischen Lexikons verwendet, das den Lebenslauf, die Militärlaufbahn und die Tätigkeit der 178, in den höchsten Rang aufsteigenden Mitglieder des österreichisch-ungarischen Generalskorps des Ersten Weltkriegs – darunter 25 Ungarn – im Krieg zusammenfasst. Er kommt auf die Schwierigkeiten der Erforschung des Themas zu sprechen, gibt einen Überblick über die zur Verfassung des Bandes verwendeten Quellen, sowie die in ungarischer und Fremdsprache erschienenen Werke und dadurch einen historiografischen Überblick über das von ihm behandelte Themengebiet.

Im zweiten Teil der Studie unternimmt Balla als Erster den Versuch der historisch-statistischen und soziologischen Untersuchung der biografischen Daten der Generäle. Als Folge dieser gibt er eine umfassende Bewertung über die Geburts- und Todesdaten, die Nationalität, das Glaubensbekenntnis, die Familienverhältnisse, Herkunft, den Bildungsabschluss, die Sprachkenntnisse, ungarische und ausländische Auszeichnungen, die ihnen verliehenen Titel und Ränge, die Aufzählung der Feldzüge, an denen sie teilnahmen, ihre Beförderungen, Einteilungen, die von ihnen verfassten Werke, sowie ihr Schicksal nach dem Krieg. Dabei ergänzt er das von ihnen als Militärelite der Monarchie entstandene Bild mit neuen Aspekten.

Die Studie schließt in der Anlage mit der Namensliste der im Band zu findenden 178 Generäle.

Тибор Балла

ЭЛИТА АВСТРО-ВЕНГЕРСКОГО ГЕНЕРАЛИТЕТА В ВЕЛИКОЙ ВОЙНЕ
(Вступительное слово к одному лексикону)

Резюме

В первой половине статьи автор показывает жизненный путь 178 членов австро-венгерского генералитета, достигших в первой мировой войне самого высокого генеральского чина – среди них 25 также венгров, – характеризует их военную карьеру и воинскую деятельность во время мирового пожара. Используя данные биографического лексикона, выходящего из печати приблизительно одновременно с этой статьей, автор описывает общие характерные черты членов генералитета кайзеровской и королевской армии, указывает на трудности исследования данной темы, анализирует архивные источники, использованные во время написания данного тома, а также изданные на венгерском и иностранных языках научные работы, дает историографический обзор исследуемой им темы.

Во второй части работы исследователь Балла впервые дает историко-статистическое и социологическое исследование биографических данных генералов, в результате чего дает всестороннюю оценку данных, касающихся рождения, смертности, национальной принадлежности, религиозности, семейного состояния, происхождения, образования, знания иностранных языков, отечественных и зарубежных наград, присвоенных воинских званий и рангов, участия в военных кампаниях, продвижения по иерархической лестнице, участия в военных кампаниях и сражениях, выдвижения их на должности, написанных ими военно-научных работ, а также касательно их личной судьбы после войны, дополняя новыми аспектами картину, сложившуюся о генералах как о военной элите Монархии.

Статья завершается приложением, приводящим именной список 178 генералов, содержащимся в указанном томе.